

અંક ૪૯ | ફેબ્રુઆરી ૨૦૨૧
સ્વકેન્દ્રીથી સમકેન્દ્રી વિશ્વ તરફની ઉડાન

‘અનિલ’ મારા જીવનની પણ કદાચિત્ આ હકીકત છે,
રહી પણ જાય છે પાછળ ને આગળ જાય છે રસ્તો !

નથી એક માનવી પાસે બીજો માનવી હજી પહોંચ્યો,
‘અનિલ’, મેં સાંભળ્યું છે ક્યારનો બંધાય છે રસ્તો !

- રતિલાલ ‘અનિલ’

વાચકોના પ્રતિભાવો

Forwarded

બારી ઉઘાડી રાખજો

હરેનભાઈ પારેખ.

2:15 PM

Forwarded

ઘરે મહેમાનો આવેલ હોવાથી હમણાં જ વાંચી વાત કરું છું

કસદાર કલમ રસદાર પણ છે અને બે ભાગ માં પટ્ટણી દાદા નું શત રંગી વ્યક્તિત્વ સમાવવું હોય તો વાચકો નાં રસ ને જાળવો જ પડે.

આપની મૈત્રીપૂર્ણ સરળ રચનાત્મક શૈલી કેડી ને રાજમાર્ગ બનાવી ને જ જંપશે

એ કેડી નાં સહયાત્રી બનવાનો આનંદ છે , આગળ વધો એવી શુભેચ્છાઓ.... 🎉🎉
-વિનોદભાઈ દવે.

2:15 PM

Forwarded

Nice story waiting for the second half

-Reena.

2:15 PM

Forwarded

જાન્યુઆરીનો અંક(૪૮) વાંચ્યો. ખૂબ સરસ લેખો, વાર્તાઓ, કવિતા-ગઝલ વિ. રસપ્રદ છે. સંપાદકશ્રીની લેખોની પસંદગી ખૂબ સુંદર છે. સૌ કવિ, કવિયત્રી, લેખકગણ વિ. ને અભિનંદન. પંખ મેગેઝીનની વિકાસ કૃત્ય વણથંભી આગળ વધે એવી શુભકામનાઓ સહ.. વી.ડી. જાદવ-ઇડર. સાબરકાંઠા.

2:13 PM

Forwarded

Nice story waiting for the second half

-Reena.

2:15 PM

Forwarded

માહે જાન્યુઆરી-૨૧ અંક, નિકુંજ/નીલેશની ગઝલો એકદમ સરસ, હીરલ વ્યાસ બ્રાહ્મણ દીકરીની 'બદલો' 🙌 બંસરી જોષીની 'ઉઘાડી રાખજો બારી' ટનાટન, ડો. કાર્તીક શાહ લિખિત 'કરજ-૨૦૦ રૂપિયાનું બહુજ સુંદર સત્ય ઘટના, આ સિવાય અન્ય તમામ વિભાગની રચનાઓ આલ્હાદક જમાં કંઈ કહેવાપણું ન હોય. પ્રિન્ટીંગ

🙌🙌 દિપક ચિટણીસ, અમદાવાદ

2:13 PM

Forwarded

Yeah... Expected..

With such posts..

Readers will have more expectations for upcoming posts..

-Bindiya Hapani.

2:15 PM

Forwarded

Harit joshi.

2:15 PM

Forwarded

ખૂબ સરસ કંડારી અંતરકેડી..!

પત્રા પાઠક.

2:15 PM

Forwarded

Arey Waah. Jordaar Jordaar. Saras jai Rahi Che column. Blessings

blessings 🌸🙌😊

-Arpan kristi

2:15 PM

આ અંકમાં...

૧ સંપાદકની કલમે

રસ્તા પરની વાતો

યાજ્ઞિક વઘાસિયા

૩ જસ્ટ બે મિનિટ

રાખ

ડૉ. રંજન જોષી

૮ અંતરકેડી

ઉઘાડી રાખજો બારી (ભાગ ૨)

બંસરી જોષી

૪ CONNECTING... કવિતા

ગઝલ અને ગીત

પ્રતીક બારોટ

૧૨ તમને મળ્યાનું યાદ

કાશ, પરિવર્તન સંસારનો નિયમ ન હોત !

રાજુલ ભાનુશાલી

૬ વાર્તાનું આકાશ

પોત

હીરલ વ્યાસ

૧૬ માઈક્રો-વિશ્વ

પાલવ

કિશન એમ. દાવડા

૧૭ શબ્દ-સંપુટ

વાહ દોસ્ત વાહ : શાહબુદ્દીનની વાતો (ભાગ ૧)

ડૉ. કાર્તિક શાહ

આ અંકમાં...

૨૧ વાર્તા-સેતુ

આરોહી

તેજલ શાહ

૨૪ REWINDING...

જુમો ભિસ્તી

ગૌરીશંકર ગોવર્ધનરામ જોશી 'ધૂમકેતુ'

૨૮ મને મારો જ પ્રશ્ન

પ્રશ્ન ૧૦: મને હમેશા સમય કેમ ઓછો પડે છે?

ધર્મેન્દ્ર જોષી

૩૩ CONNECTING... કવિતા

ગઝલ

શીતલ ગઢવી

❖ અમારો સંપર્ક અહીં કરો...

WhatsApp

<https://wa.me/916355953355>

Telegram

<https://telegram.me/pankhemagazine>

Gmail

pankhemagazine@gmail.com

❖ અમને Follow અહીં કરો...

Facebook

<https://m.facebook.com/pankhemagazine>

Instagram

<https://www.instagram.com/pankhemagazine/>

Telegram Channel

<https://t.me/pankhemagazineofficial>

Twitter

https://twitter.com/pankh_emagazine

YouTube

<https://m.youtube.com/channel/UCakmCpwf4oF2ZICI-YPIVDg>

❖ અમારા વિશે સંપૂર્ણ માહિતી અને જૂના અંકો...

Website

<https://pankhmagazine.com/>

સંપાદકની કલમે

રસ્તા પરની વાતો

યાજ્ઞિક વધાસિયા

શરીર પાસે શિરાઓ છે,
વૃક્ષ પાસે ડાળીઓ છે,
શહેર પાસે રસ્તા.

પહેલાં નદીઓ
સંસ્કૃતિને પોષતી, આકારતી,
હવે રસ્તા.

ઘર કે દુકાન
ઈમારત કે મકાન નહિ,
શહેર બને છે રસ્તાઓથી.

- અજય સરવૈયા

વિશ્વની કોઈ પણ વસ્તુ કે વ્યક્તિ એનું સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ ધરાવતી નથી. એની આગળપાછળ બધે જ કથાઓ હોય છે. કવરપેજમાં દેખાતો રસ્તો એ ખાલી રસ્તો નથી, એ એક કથા છે, રસ્તાને બનવાની કથા, એના પરથી પસાર થતા લોકો, વાહનો અને પ્રાણીઓની પણ કથા. એ તો ઠીક, પણ એના પરથી પસાર ના થઈ શકતા લોકો પણ આ રસ્તાની કથાના જ એક કથાબીજો છે.

પહેલી નજરે એમ લાગે કે, જે ભાષામાં શબ્દોનું ભંડોળ વધારે, એ ભાષા જ સમૃદ્ધ! પણ એ સિવાય, ઊંડાણપૂર્વક

વિચારશો તો સમજાશે કે, કોઈ ભાષામાં એક જ શબ્દના અલગ-અલગ અર્થ જેટલા વધારે, એટલી જ એ ભાષાની સમૃદ્ધિ વધારે! ‘રસ્તો’ શબ્દ અનેક રીતે ઉપયોગમાં લેવાય છે. ‘(સારા કે ખરાબ) રસ્તે ચડવું’, ‘રસ્તો કરવો/કાઢવો’, ‘રસ્તે ઉતરી આવવું’, ‘રસ્તે આવી જવું’, ‘રસ્તો પકડવો’, ‘રસ્તા પરની ધૂળ’, ‘રસ્તે લાવવું’, રસ્તો બતાવવો’, ‘રસ્તો ભટકી જવો’.... – આમાંથી ઘણા રૂઢિપ્રયોગો આપણે અવારનવાર ઉપયોગમાં લેતા જ હોઈએ છીએ. ‘રસ્તો’ શબ્દ બહુ વ્યાપક અર્થ ધરાવે છે.

જિંદગી જીવવા માટે પણ આપણે એક રસ્તો પસંદ કરેલો જ હોય છે, ભલે એ કોઈ સંબંધોના રૂપે હોય કે પછી કારકિર્દીના રૂપે. એ રસ્તા પર ચાલીને

પણ આપણે કોઈ એક ચોક્કસ મુકામે પહોંચવું જ હોય છે. આ રસ્તો આપણે જાતે પણ નક્કી કરેલો હોય છે, અથવા કોઈએ નક્કી કરી આપેલો હોય છે. આમાં પણ આપણને સાથ મળે છે અને છૂટી પણ જાય છે. ઘણીવાર આપણને એવો રસ્તો મળી જાય છે કે, ટૂંકી મુસાફરીથી પણ આપણે આપણા ગંતવ્યસ્થાને પહોંચી જઈએ છીએ. તો ઘણીવાર આખી જિંદગી સફરમાં રહીએ છીએ.

રસ્તાઓ બે વિસ્તારને હંમેશા જોડે જ છે, એવું જરૂરી નથી! રસ્તાઓ ફાંટા પણ પાડી શકે. રસ્તાની બંને છેડે આવેલા ગામડાં કે શહેરોને રસ્તાઓ નજીક લાવે છે. પણ રસ્તાની બંને તરફની વસ્તીને ચીરીને જ રસ્તો પસાર થતો હોય છે. એ પછી એની બંને તરફના લોકોને ભેગા થવા માટે એ રસ્તો ઓળંગવો જ પડે છે, હંમેશા. ને કંઈ પણ ઓળંગવાની પ્રક્રિયા પસાર થવાની કે મળવાની પ્રક્રિયા કરતા હંમેશા અઘરી જ હોય છે. ઘણીવાર તો રસ્તો બન્યા પછી જ બંને તરફના છેડાઓને માલૂમ થાય છે કે એ બંને અલગ હતા.

રસ્તો હંમેશા નેતાઓની પહેલી પસંદ રહ્યો છે. ચૂંટણી જીતવા માટેની રેલી હોય, લોકોને એમના વિસ્તારમાં વિકાસ થયો છે, એ સાબિત કરવાનો પહેલો પુરાવો હોય કે પછી આંદોલન માટેની પૃષ્ઠભૂમિ – રસ્તો જ બધાનો કાયમી સાથી રહ્યો છે. અરે,

રમખાણો કરાવવાની શરૂઆત પણ રસ્તા પરથી જ થાય છે ને..!!

આ અંકમાં ‘Rewinding...’ કોલમમાં પ્રસિદ્ધ વાર્તાકાર ‘ધૂમકેતુ’ની બહુ જ સરસ વાર્તા ‘જુમો ભિસ્તી’ લીધેલી છે, જે તમે કદાચ વાંચી પણ હશે. આપને આ અંક કેવો લાગ્યો, અને પંખ’ને આગળ લઈ જવા માટે આપ પાસે કોઈ સૂચનો હોય તો એ આપ અમને અમારા વ્હોટ્સએપ, ટેલિગ્રામ, ફેસબુક, મેઇલ અથવા ઈન્સ્ટાગ્રામમાં જરૂર જણાવો. આપ પણ ‘પંખ’માં સ્વૈચ્છિક રીતે જોડાઈ શકો છો અને વિવિધ પ્રવૃત્તિઓમાં અમને મદદ કરી શકો છો.

‘પંખ’ના આ સાથે ઓગણપચાસ અંક સમાપ્ત થાય છે. આવતા અંકે અડધી સદીની ખુશીમાં હેલ્મેટ કાઢીને બેટ ઊંચું તો નહીં કરી શકીએ, પણ આપને ગમે એવું કંઈક નવું કરવાનો પ્રયત્ન જરૂર કરીશું. આ મુકામ પર પહોંચવા માટે પણ આપ સૌ અમારી સાથે વાંચનના અને ભાષાના ‘રસ્તા’ પર જ ચાલ્યા છીએ ને! આગળ પર આ રસ્તો લંબાતો રહે અને ક્યારેય ખતમ ના થાય, એ માટે આપનો સાથ તો જોઈશે જ! આ રીતે જ સાથ આપતા રહો તો આપણે ભેગા મળીને કવિ મકરંદ દવેની ‘ધૂળિયે મારગ કૈંક મળે જો આપણા જેવો સાથ; સુખદુઃખોની વારતા કે’તા, બાથમાં ભીડી બાથ’ કવિતા સાર્થક કરીએ...

ડૉ. રંજન જોષી

રાખ

ટીવીનું વોલ્યુમ ફૂલ રાખી ગૌરાંગ ધૂંઆપૂંઆ થતો હોલમાં ઝડપથી આંટા મારી રહ્યો હતો. જનકભાઈએ ઊભા થઈ, ટીવી ધીમું કરી ગૌરાંગ પાસે આવી પૂછ્યું, “શું થયું બેટા? કેમ ડીસ્ટર્બ છે?”

“આખી લાઇફ જ ડિસ્ટર્બ છે પપ્પા. ઓફિસમાં ગઘેડાંની જેમ કામ કરો પણ ચમચાઓ આપણી કદર થવા જ ન દે! મિત્રોની પાછળ આપણે ગાંડા થઈએ, પણ આપણું કામ હોય ત્યારે એકનું ટિચકું તો ચડેલું જ હોય! પ્રેરણાની બધી ડિમાન્ડ હું પૂરી કરું, ફૂલ ફિટમ આપું, પણ મારી સાસુ,

જ્યારે આવે ત્યારે ઘર સળગાવ્યા વિના રહે નહીં. કેટલાંને સાચવવાના! સાલું, આમાં માણસ રાખ જ થઈ જાય ને!”

જનકભાઈએ હાથમાં માચીસ લેતાં કહ્યું, “બેટા, માણસોનું આ દિવાસળી જેવું છે. આમાંથી કેટલીક સળગાવશે અને કેટલીક પ્રગટાવશે. રાખ થવું તો નક્કી જ છે, પણ સળગીને કે પ્રગટીને એ નિર્ધાર આપણે કરવાનો છે.” ગૌરાંગના ચહેરા પરની ચિંતાનું સ્થાન હવે સંતોષ અને ખુમારીએ લઈ લીધું.

પ્રતીક બારોટ

Connecting... કવિતા

ગઝલ

ચારેકોરથી એ માણસને તોડીફોડી નાખે છે;
યાદોનું તો એવું ભૈ, એ તો સાવ નિચોવી નાખે છે.

મેં મારા જીવનમાં સઘળા સાતે રંગો પૂરી દીધા;
યાર હજી ખૂટે છે શું જે ભીતરથી કોરી નાખે છે.

ઘરડા ઘરમાં જઈને જોયું ત્યારે સાલું લાગી આવ્યું;
એવું શું થાતું દિકરા મા-બાપે તરછોડી નાખે છે.

મન થાતું ભઈલા હું પણ હાજી હાજીથી ટોચે પહોચું;
ત્યાંજ મને જો મારી ભીતરનો માણસ રોકી નાખે છે.

સપનાઓ તો સપનાઓ છે સંભાળીને રાખો એને;
થોડું ચૂકી જાશો ત્યારે મોં એ મચકોડી નાખે છે.

પ્રતીક બારોટ

Connecting... કવિતા

ગીત

દરિયાની છાતી પર માંડીને પગ, અમે દરિયાને આખો નિચોવીએ,
ખડતલને ખંતીલી ખારવાની જાત, અમે દરિયાથી બાંધો ચઢાવીએ.

ખારવાણની આંખોમાં જોઈને ભૂખ, અમે દરિયો તે આખો ડખોળીએ,
ખારવાણના હૈયે જ્યાં ટાઢક વળે,
અમે એને તે જલસામાં તોલીએ.

ડૂમો ભરેલ એક સામટા ઉજાગરાને આલિંગન આપી વઘાવીએ,
ખડતલને ખંતીલી ખારવાની જાત અમે દરિયાથી બાંધો ચઢાવીએ.

દરિયાને મારે કઈ પૂછવાનું હોય નહીં, સાતમે પાતાળ જઈ આવું,
તળિયે ડૂબેલ મારી રાણીના શમણાંને મુઠ્ઠીમાં હું જ ભરી લાવું,

પછી મારામાં ધૂધવતા વ્હાલપના દરિયાને મોતીડાં રૂપે બતાવીએ,
ખડતલને ખંતીલી ખારવાની જાત, અમે દરિયાથી બાંધો ચઢાવીએ.

હીરલ વ્યાસ

“સા..ડીઈઈઈ....આપવાની....જૂની સાડીઆપવાની...ઝરીવાળી...સોના ચાંદીના તારવાળી...સાડી આપવાની....” - એક લાંબો લહેકો પોળમાં પડઘાયો. બપોરની શાંતિમાં રાધાએ એની બૂમનું થીંગડું માર્યું. પોળમાં એક-બે ફૂતરાં વચ્ચોવચ આડા પડ્યાં હતા તે જાણીતો ચહેરો જોઈ પાછા આંખ મીંચી સૂઈ ગયાં.

તડકો ખસ્સો હતો ને પાણીની તરસ લાગી હતી. પણ એકે બારણું ખૂલે એમ લાગતું નહોતું. ગીરજાબાના ઘરના ઓટલાની જાળી અધખુલી હતી, પણ ખૂલ્લું રહેતુ બારણું આજે બંધ હતું. સહેજ ધક્કો મારી જાળી ખોલી. સાડીઓનું મોટુંમસ પોટલું ઓટલા પર ઉતાર્યું. સાડીથી પરસેવો લુછ્યો ને ઓટલે ગોઠવાઈ. ઉનાળાની બપોર હતી એટલે બારણાં બંધ હતાં. બાકી, શિયાળામાં અડધી પોળ બપોરનો તડકો ખાવા ને તડાકા મારવા અહીં ઓટલે જ ગોઠવાઈ હોય.

રાધા અઠવાડિયામાં બે દિવસ અચૂક આવે. કેટલી'યે જગ્યાએ થીંગડા મારેલી સાડી, ઘસાઈ ગયેલો બ્લાઉઝ ને કસીને

વાર્તાનું આકાશ

પોત

બાંધેલો અંબોડો. કપડાં ઘસાયેલાં, પણ ચહેરા પરનું સ્મિત નહીં. પોળમાં બધાને નામથી ઓળખે ને બોલાવે. પોળમાં એ ગીરજાબાના ઓટલે જ થાક ઉતારવા બેસે. ગીરજાબાને રાધા પર હેત. રાધા આવવાની હોય એ દિવસે થોડું ખાવાનું એના માટે રાખે. રાધા ખાય ત્યારે જોડે બેસે ને વાતો'ય કરે. ક્યારેક રાધાના ઘણીની તો ક્યારેક છોકરાંની. રાધા'ય વાતો કરીને હળવી થાય. ગીરજાબા એકલા જ હતાં. બાળકો થાય એ પહેલાં તો વિધવા થયેલાં. શરીર પરની કરચલીઓ એમની ઉંમરની ચાડી ખાતી હતી. પણ બોખું મોં કાયમ હસતું હોય. ઓટલે સાધુ આવે તો એને'ય આવકાર મળે ને રાધા જેવી ને'ય બોલાવે.

આણામાં લાવેલી કે પછી વરે છાનામાના લાવી આપેલી બધી સાડીઓ પટારામાં રાખેલી. વરસે એકાદ વખત ગીરજાબા રાધાને જૂની ઝરીવાળી કે તારવાળી સાડી વેચતાં ને એમ કરતાં પટારો ખાલી કરતાં. સાડી આપતાં ત્યારે સાડી પર પ્રેમથી હાથ ફેરવતાં ને જૂની યાદોમાં ખોવાઈ જતાં.

“આ સાડી એ ખાસ મારા માટે જ લાવેલાં. મને આ રંગ બહુ ગમતો એટલે. એનું પોત તો એટલું ફૂણું કે પહેરો તો વજન જ ન લાગે. એ વખતે એના પૂરા પંદર રૂપિયા આપેલા એમણે.” - આવું કહેતાં ત્યારે એમની સફેદ સાડી જાણે પ્રેમના રંગથી રંગાઈ જતી.

રંગબેરંગી સાડી જોઈ પોતાના થીગડાં વાળી સાડી પર અનાયાસે રાધાનો હાથ ફરતો.

“અલી નસીબદાર છે, તે થીગડાંવાળુ પણ જાડું પોત છે તારે. આ અમારા જેવાને તો કંતાયેલું પોત મળ્યું. પહેરીએ ન પહેરીએ, ત્યાં તો ચીરાઈ ગયું.” - ગીરજાબા નિસાસો નાંખતાં ને રાધાને આશ્વાસન પણ આપતાં.

આજે ગીરજાબાના ઓટલે બેસીને બધુ યાદ આવતું હતું. ત્યાં તો બારણું ખૂલ્યું.

“કોણ છે ખરા બપોરે?”

“એ તો હું રાધા. જૂની સાડીઓ લેવાવાળી. જરા પોરો ખાવ બેઠેલી.” રાધાએ ટૂંકમાં ઓળખાણ આપી.

“તે આ જ ઓટલો મળ્યો તને? જે આવે તે આ ઓટલે બેસી જાય છે.” તોછડો અવાજ સાંભળી રાધા જરા ઊભીલી પડી ગઈ. હવે પાણી માંગવાનો તો સવાલ જ નહોતો. જ્યાં પહેલાં ખાવા મળતું હતું એ ઓટલે હવે બેસવાનું કઠયું.

“ઊભી રે. એક જૂની સાડી છે. લાવું.” રાધા પોટલું ઉપાડવા જતી હતી તે ઊભી રહી.

“લે, જો. કેટલા આપીશ?”

“બા, તમારું પોત તો બહુ પાતળું છે.” રાધાએ આખી સાડી ચકાસતાં કહ્યું.

“લે તે નવી નક્કોર સાડી થોડી હોય? તેં જ તો કહ્યું કે જૂની સાડીઓ લેવાવાળી છે.”

“હા બા. પણ જૂની ઝરીવાળી કે સોનાચાંદીના તાર વાળી હોય એ. આવી જૂની નઈ.” પોટલું લઈ રાધાએ ચાલવા માંડ્યું.

જાળી પછડાઈને બંધ થઈ એનો અવાજ રાધાની પીઠમાં અથડાયો.

ગીરજાબા ગયા ને એમની સાથે પોળનું એક ઘર ઓછું થયું હોય એમ લાગ્યું.

બંસરી જોષી

(ગત અંકથી ચાલુ)

મહારાજા તખ્તસિંહજી તરફથી યુવરાજ ભાવસિંહજીને જીવાઈની રકમ અનિયમિત અને ઓછી મળતી જેથી યુવરાજ ભારે મુશ્કેલીમાં મૂકાઈ જતા અને યુવરાજ માંગે તો પણ અપમાનજનક રીતે આપવામાં આવી રહી છે, એવું યુવરાજને લાગતું. તેવે વખતે પ્રભાશંકર પોતાના પગાર પેટે મળતી રકમમાંથી યુવરાજને અમુક રકમ દેતા અને પોતે ભારે કરકસરથી ચલાવી લેતા. યુવરાજને પ્રભાશંકર ખૂબ જ આત્મીય લાગવા લાગ્યા હતા અને ઘણીવાર એ વાત કરતાં કરતા એમની પાસે ભાવથી રડી પડતાં

જો કે આ પાછળ કદાચ જરૂરિયાત પૂરતો જ ખર્ચ કરાય તે શીખવાની ઉત્તમ તક યુવરાજ પાસે હતી, જે એ સમયે ન સમજાતી. બીજા માણસો કરતાં વધારે છૂટથી મનફાવે તેમ પૈસા વાપરવાની અને લીધેલા પૈસા પાછા ન આપવાની ટેવ વાળા યુવરાજ ન બની જાય તે માટે હિતચિંતક થઈ આ રીતે કદાચ ભાવિ

અંતરકેડી

ઉઘાડી રાખજો બારી

(ભાગ ૨)

રાજાને આકરી રીતે શિક્ષણ મળી રહ્યું હતું.

ભાવસિંહજી યુવાનીનું લોહી એટલે ક્યારેક કોઈ ગેરવર્તાવ થાય તો ગાદીએ ચડી હિસાબ લેવાની વાત ઉતાવળે કરી દેતા, ત્યારે પ્રભાશંકર બહુ સરસ રીતે ભાવસિંહજીને સમજાવતા કે, “૯૦૯ પાદરના ઘણી થનારે પોતાનો મોભો ઊંચો જાળવવો જોઈએ. રાજાએ ખમી ખાવું, એટલું જ બસ નથી પણ સામો માણસ સુધરે અને ફરી ભૂલ ન કરે તે રીતે સારા માર્ગે વાળવાની જવાબદારી રાજાની છે. ગાદીપતિ તો ઘણા થાય પણ સેવકોનું અને પ્રજાનું ભલુ કરી પિતા પેઠે એમના ચિત્તનું રંજન કરે તેવા રાજા થવાનું ભૂલવું ન જોઈએ. રામરાજ્ય કરવું હોય તો રામને અનુસરવું પડે.”

૧૦ ફેબ્રુઆરી ૧૮૯૬માં યુવરાજનો રાજ્યાભિષેક થયો અને એ સમય દરમિયાન જ ભાવનગરના દીવાનની નાદુરસ્ત તબિયતને કારણે તેમણે રાજીનામું આપ્યું અને દીવાનપદની જગ્યા ખાલી પડી. મહારાજાએ પ્રભાશંકરને દીવાનપદ સ્વિકારી લેવાની આજ્ઞા કરી ત્યારે પ્રભાશંકરે કહ્યું કે, “આપે મને પૂરો વિશ્વાસુ ગણ્યો છે, તેથી વધારે મોટું પદ હું શેનેય ગણતો નથી.” પણ અંતે રાજાના આગ્રહને માન આપી એમણે ભાવનગર રાજ્યનું દીવાનપદ શોભાવ્યું. ત્યારબાદ ૧૯૧૨માં તેમની નિમણૂક મુંબઈના ગવર્નર કારોબારી સભ્ય તરીકે પણ થઈ. દસ વર્ષનો આ ગાળો તેમની ઉત્તમ કામગીરીનો હતો. ભાવનગરના ઘણા મુદ્દા અર્થે અને બીજા કામ અર્થે હવે તે વિલાયત પણ જતા વિલાયતના ખ્યાતનામ લોકો કહેતા કે પ્રભાશંકર પદ્મણી અસાધારણ, ભલા, સત્યપરાયણ, બુદ્ધિપ્રતિભાવાળા, કોઈ પણ મુશ્કેલીઓનો તોડ લાવનાર ને સર્વનું ભલું થાય એ માટે અથાગ પ્રયત્ન કરનાર માણસ છે.

ભાવનગરના રાજ્યની ધુરા એમણે ત્યારે સંભાળેલી જ્યારે યુવરાજ બાળરાજા હતા. ત્યારે એકવાર કાશ્મીરના મહારાજાએ પણ તેમને કોઈ મુદ્દાના ઉકેલ હેઠળ તેડાવ્યા હતા અને ત્યારે એમની સમસ્યાનું નિવારણ થતાં ખૂબ જ ખૂશ થઈને

પ્રભાશંકર સામે એક પ્રસ્તાવ મૂકેલો કે, “ભાવનગર તો ખાબોચિયા જેટલું છે. ત્યાંના મહારાજા તમને કેટલો પગાર આપતા હશે. જો તમે અહીં કાશ્મીરનાં દીવાનપદે આવી જાઓ, તો હું તમને એનાથી બમણો પગાર આપીશ. પણ ત્યારે પ્રભાશંકરે ખૂબ જ વિનમ્રતાથી કહેલું કે, “તમે એક કાગળ પર મને લખી આપો કે કૃતઘ્ની, પાપી અને મીઠાનું મૂલ્ય ન કરનાર એવો પ્રભાશંકર હવે કાશ્મીરનો દીવાન બની રહ્યો છે. ત્યારે કાશ્મીરના મહારાજાએ કહ્યું કે, “તમે આવું કેમ બોલો છો?” ત્યારે પ્રભાશંકરે કહ્યું, “તમે આવું કેમ કરો છો જેમણે મને એમનું આખું ભાવનગર રાજ્ય સોંપી દીધું હોય એમના પરત્વે હું કૃતઘ્ની કઈ રીતે થઈ શકું?” એ ઘણીવાર કહેતા કોઈ વાર તમારી સમક્ષ અંધારું હોય અને તમારી સામે તમને હીરાથી જડિત કોઈ થેલો મળી આવે, પણ છતાં તમને એમાંનો એક પણ હીરો સ્પર્શ કરવાનું મન ન થાય ત્યારે જ તમે ચારિત્ર્યવાન છો એવું સાબિત થાય. કોઈ પૂછે કે, “ભાવનગર એટલે શું” તો એ એમ કહેતા કે, “ભાવનગરનાં ઘણી અને ભાવનગર રાજ્ય બેઉ મારા લોહીનું ટીપું છે અને એ જ મારા જિંદગીનો બહુ મોટો પરિચય છે. એટલે એ મારા જીવનમાંથી ક્યારેય પણ વિસ્મૃત ન થઈ શકે.”

પણ ઉત્તમ અને માનવંતા સલાહકાર થઈ ગયા હતા.

ગોળમેજી પરિષદમાં પણ ગાંધીજી સાથે એમની હાજરી હતી અને ભારતના દેશદેશાવરના રાજા તેમને ઉત્તમ સલાહકાર ગણતા હતા. ગાંધીજી તથા પ્રભાશંકર પટ્ટણી રાજકોટ હાઈસ્કૂલમાં સાથે ભણતા હતા, ત્યારથી તેમની ઓળખાણ પિછાણ હતી. ગાંધીજી આફ્રિકા હતા ત્યારે તેમના કાર્યોથી પ્રભાશંકર માહિતગાર હતા અને તેમના હિંદ આવ્યા પછી બંને ખૂબ જ ગાઢ મિત્રો બની ગયેલા. પ્રભાશંકર ગાંધીજી પ્રત્યે માનથી જોતા હતા. ૧૯૨૩માં સત્યાગ્રહની લડતને નામે હિંસક તોફાનો થયા ત્યારે ગાંધીજીને રૂબરૂ મળીને તેમને વાત સમજાવતાં તેમણે કહેલું કે, “આવા તોફાનથી આપના અહિંસક સત્યાગ્રહના મૂળમાં ઘા થાય છે. આપણી પ્રતિષ્ઠા અને માન ઘટે છે. જગતની આંખે આપનું કાર્ય દંભરૂપે દેખાય તેવું બની રહ્યું છે. એ વખતે સત્યાગ્રહ પાછો ન ખેંચી લેવો તે ‘હિમાલય જેવડી ભૂલ’ છે.” ગાંધીજીને પણ આ વાત ખરી લાગેલી અને સત્યાગ્રહ પાછો ખેંચી લેવાયો હતો. ગાંધીજીએ ત્યારબાદ ‘નવજીવન’માં ‘હિમાલય જેવડી ભૂલ’ નામે લેખ લખેલો. જ્યારે સત્યાગ્રહ વખતે હિંસા ફાટી નીકળેલી, ત્યારે ગાંધીજી જેવા

એમની પોણો- સો વર્ષની રાજ્યની વહીવટી કારકિર્દીમાં અસંખ્ય કાર્યસિદ્ધિ રહી છે. પણ મહત્વની બાબત જે હતી હતી એ હતો એમનો સ્વભાવ. એમની સૌજન્યતા સાથે સાથે નિરહંકારીતતા અને પ્રત્યેક માટે પરહિતસાધક વૃત્તિ - એમના સ્વભાવનના આગવા લક્ષણ હતા. એમના સ્વભાવની આગવી ખાસિયાતોને કારણે હવે એમની ખ્યાતિ પરદેશ સુધી પહોંચી હતી. ઇંગ્લેન્ડની ભારતમંત્રીની કાઉન્સિલમાં પણ પ્રભાશંકર સભ્યપદે નિમાયા હતા. જ્યારે પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ ચાલતું હતું, ત્યારે તેઓ કાઉન્સિલના સભ્ય પદે હતા. તે વખતે જર્મનો સામેનું યુદ્ધ ઇંગ્લેન્ડને ખૂબ જ ભારે પડી રહ્યું હતું અને એ સમયે ઇંગ્લેન્ડના રાજા સહિત રાષ્ટ્રની સામુદાયિક પ્રાર્થના એક દેવળમાં ગોઠવવામાં આવી હતી. ભારતમંત્રી સાથે તે સમયે પ્રભાશંકર પણ હાજર હતા તેઓ બ્રિટિશ સરકારના

ગાંધીજીને ખરે ટાણે ઠપકો આપનાર પ્રભાશંકર પદ્મણી હતા.

પ્રભાશંકર વિદ્યાર્થીઓની મદદ માટે હંમેશા તત્પર રહેતા. ઉચ્ચ શિક્ષણ માટે દેશમાં કે પરદેશમાં જવા માંગતા વિદ્યાર્થીઓને શોધી શોધીને તેઓ સ્કોલરશિપ આપતા અને આ વિદ્યાર્થીઓ ભાવનગર કે કાઠિયાવાડમાં નહીં, પરંતુ ભારતભરમાં હતા. ત્રણ-ચાર તો અંગ્રેજ વિદ્યાર્થીઓ પણ એમાં શામેલ હતા.

સૌરાષ્ટ્રનાં મોરબી ગામમાં ગરીબ બ્રાહ્મણ કુટુંબમાં જન્મી મેટ્રિક સુધીનો અભ્યાસ કરી સામાન્ય શિક્ષકથી પ્રારંભ કરીને ભાવનગર રાજ્યના દીવાન તથા એડમિનિસ્ટ્રેટરના પદને શોભાવનાર હિંદના દેશી રાજ્યોના માનવંતા સલાહકાર બનનાર બ્રિટિશ સલ્તનતનો પરમ વિશ્વાસ મેળવી ઇન્ડિયા કાઉન્સિલ તથા લીગ ઓફ નેશન્સ સંસ્થામાં સ્થાન ભોગવનાર અને દેશના સ્વાતંત્ર્ય માટે પૂજ્ય ગાંધીજીના અંગત મિત્ર રહી કાર્ય કરનાર પ્રભાશંકર દલપતરામ પદ્મણીની ૧૮૬૨ થી ૧૯૩૮ સુધીની કારકિર્દીમાં સિદ્ધિઓ અસંખ્ય રહી છે. એમની બુદ્ધિપ્રતિભા અને કાર્યશક્તિ ચિત્તઆકર્ષક બને તે સ્વાભાવિક છે. ઉપરાંત તેઓ એક હસ્તસિદ્ધ કવિ અને ઉત્તમ સાહિત્યકાર પણ હતા. એમની ખૂબ પસંદગી પામેલી એવી આ સાહિત્ય રચના

અહીં પ્રસ્તુત કરતા હું ખૂબ જ આનંદ અનુભવું છું.

“દુઃખી કે દર્દી કે કોઈ ભૂલેલા માર્ગવાળાને,
વિસામો આપવા ઘરની ઉઘાડી રાખજો બારી.

ગરીબની દાદ સાંભળવા,
અવરનાં દુઃખને દળવા,
તમારા કર્ણ નેત્રોની ઉઘાડી રાખજો બારી.
પ્રણયનો વધારો વાવા, કુછંદી દુષ્ટ વા જાવા,
તમારાં શુદ્ધ હૃદયોની ઉઘાડી રાખજો બારી.
થયેલાં દુષ્ટ કર્મોના છૂટા જંજીરથી થાવા,
જરા સત્કર્મની નાની ઉઘાડી રાખજો બારી.”

- પ્રભાશંકર પદ્મણી.

સંદર્ભ :

‘પ્રભાશંકર પદ્મણી : વ્યક્તિવર્ણન’,

‘છીપે પાક્યા મોતી’,

‘રુચિનો દોર’,

‘સૌજન્યશીલ પ્રભાશંકર’ (ચારિત્ર્યનિબંધ)

રાજુલ ભાનુશાલી

સફેદ પારદર્શક કાચ જેવા
બરફને સંચે ચડાવી
ગોળાવાળો બરફને છોલતો.
સફેદ રૂના પોલ જેવા બરફમાં
સળી ભરાવી, ગોળી વાળી
મારી સામે પ્રશ્નાર્થ નજરે જોતો
હું બોલતી : 'ઓરેંજ.'
અસ્ત થતાં ઓરેંજ સૂરજમાં
આંગળી ભરાવી
હું ચૂસું છું સૂર્યને
કે અસ્ત થવા આવેલા જીવનને!

- વંદના શાંતુઈન્દુ

બાળપણ સમયનો એવો ટુકડો છે કે જેને આપણે કદીય પૂરેપૂરો પામી શક્યા હોતા નથી. જીવનનો આ એ તબક્કો છે કે જે કાયમ સ્મૃતિમાં જીવંત રહે છે. અત્યંત મહત્વનો હોવા છતાં એનું વાસ્તવિક મૂલ્ય મોટા થયા પછી જ સમજાતું હોય છે.

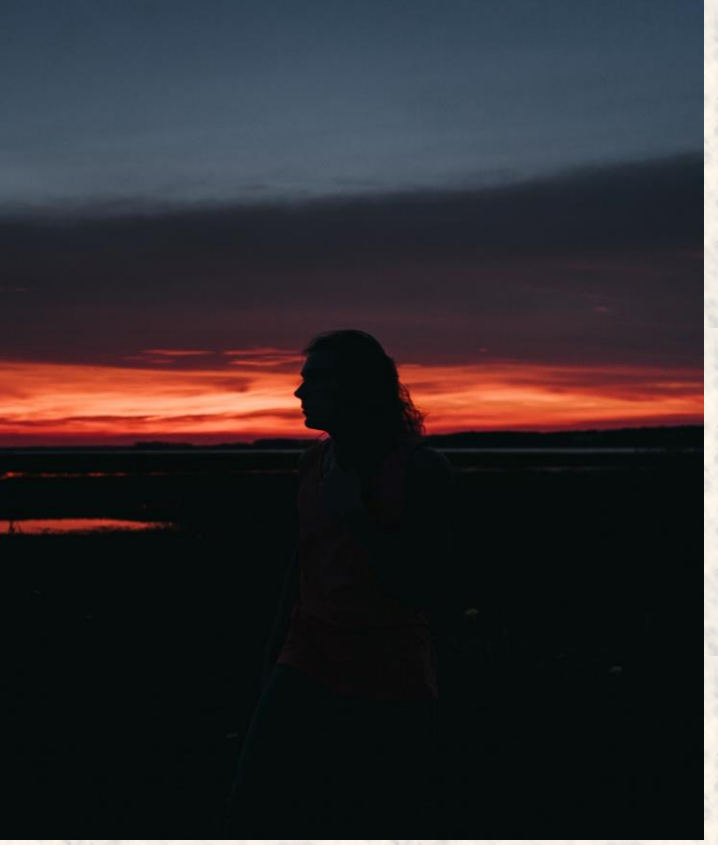
‘ઓરેંજ!’ કવયિત્રીએ બહુ જ મજાનો

તમને મળ્યાનું યાદ

કાશ, પરિવર્તન સંસારનો
નિયમ ન હોત!

શબ્દ વાપર્યો છે. આ શબ્દ વાંચતાં જ કેટલી બધી સ્મૃતિઓ એક સામટી તાજી થઈ ગઈ! પેલી ઓરેંજ કેન્ડી. સંતરાની ચીરના આકારવાળી. યાદ આવી? આહ! એ ખાટીમીઠી પીપર અને એના જેવી જ બાળપણની ખાટીમીઠી યાદો! કવિ લાભશંકર ઠાકરે એક નિબંધમાં કહ્યું છે: “કોઈ ન પૂછે તો હું મને પૂછું: લાઠા, તારી આ પંચોતેર લગીની આવરદામાં તારા કયા વર્ષો તને સર્વોત્તમ લાગે છે? આંખના પલકારામાં મારા સ્મૃતિપટમાંથી જવાબ સંભળાય છે: શૈશવનાં.” લાભશંકરભાઈનો જે અનુભવ છે એ જ અનુભવ મારોતમારો કે સૌનો હોવાનો. બાળપણ સાથે તંતુ સઘાય એવી કોઈ પણ બાબત બને કે માણસના મનમાં એ સમયનો ટુકડો તાદૃશ થઈ જાય છે.

બાળપણ એક સુંદર બગીચો છે. એ બગીચાના રંગો તેજોમય હોય છે. હવા શાતાદાયક હોય છે. દરેક સવાર અને સાંજ ચમકીલી હોય છે. સવારથી યાદ આવ્યું. અમારે ત્યાં એ સમયે ચા માત્ર મોટેરાં જ પીતાં. બાળકોને ફરજિયાતપણે દૂધ જ પીવું પડતું. ત્યારે ચાનું એવું આકર્ષણ રહેતું કે માને રીતસર માખણ લગાવવું પડતું, આજીજી કરવી પડતી. 'આજીજી' એટલે 'ઇમોશનલ બ્લેકમેઇલિંગ.' મા પણ અંચઈ કરતી. જોકે મા અંચઈ કરતી એ તો છેક મોટા થઈ ગયા પછી જ સમજાયું હતું. થતું એવું કે બાળકોની 'ઇમોશનલ બ્લેકમેઇલિંગ'થી પીગળીને એ ક્યારેક ચા આપતી. ચા તો શું, ચાના ફ્લેવરવાળું દૂધ કહી શકાય. ચા ગાળી લીધા પછી ટોપિયામાં જે કુચો વધે એમાં દૂધ નાખીને

ફેરવી લે. પછી એ સહેજ બદલાઈ ગયેલા રંગવાળું દૂધ એટલે બાળકોની ચા! ત્યારે એ ચાનો સ્વાદ અમૃતતુલ્ય લાગતો. એની સાથે હજુ એક સ્વાદિષ્ટ સ્મરણ જોડાયેલું છે. રોજ તો દૂધ સાથે રોટલી, થેપલા કે પૌંઆ જેવો ધરનો જ કંઈક નાસ્તો મળતો. પણ મહિનામાં બે'કવાર જ્યારે આ ચાના ફ્લેવરવાળું દૂધ મળતું ત્યારે સાથે ખારી બિસ્કિટ કે કડક ટોસ્ટ મળતાં. એ જમાનામાં કડક ટોસ્ટ વહેંત જેવડા મોટા આવતાં. આવડા મોટા ટોસ્ટમાં મનુકા આવતી. માત્ર એક જ! એ મનુકાવાળો ભાગ છેલ્લા કોળિયા માટે રખાતો. છેલ્લે ચાવી ચાવીને એનો સ્વાદ લેવાતો. આજે સુકકા મેવાની બરણીઓ ભરેલી હોય છે પણ ત્યારે એ મનુકામાં આવતો એવો સ્વાદ નથી આવતો.

એવું જ બરફના ગોળાનું. અઠવાડિયે માંડ એકાદવાર ખાવા મળતો. એ સમયમાં ગોળો ખાવા મળે એટલે સાક્ષાત જલસો જ. પરમ સ્વાદની વાત. ગોળો બનતાં જોવો એય પરમ સુખની વાત. સફેદ પારદર્શક કાચ જેવા બરફને સંચે ચડાવી ગોળાવાળો બરફને છોલતો. સફેદ રૂના પોલ જેવા બરફમાં સળી ભરાવી, ગોળી વાળી મારી સામે પ્રશ્નાર્થ નજરે જોતો હું બોલતી : 'ઓરેંજ.'

સાંજ પડતાં જ અસંખ્ય પંખીઓ ઊડાઊડ કરવા લાગતાં અને કલબલાટ કરતાં આકાશમાં છવાઈ જતાં. એ વખતે આપણા આંગણામાંથી દેખાય છે એટલો આકાશનો ટુકડો આપણો છે એવું માની લીધેલું. મા સંજવારી કાઢતી. પછી તુલસીક્યારે દીવો કરતી. એ સાથે જ હાથપગમોઢું ધોઈ લેવાનો આદેશ થતો. એઠા મોઢે દીવો ન થાય એવું મા કહેતી. બાજુની શેરીમાં આવેલા મંદિરમાં ઘંટારવ થતો અને એ સાથે જ ઘરમાં પણ આરતી થતી. ઘંટડી વગાડવામાં બહુ પડાપડી થતી એટલે બધાના વારા નક્કી કરવામાં આવ્યાં હતા. આરતી પૂરી થતાં સુધીમાં મંદિરની સામે આવેલા ચબૂતરામાં કબૂતરો પાછાં આવવા લાગતાં ત્યારે સમજાતું કે બાળપણનો એક આખો નિર્દોષ દિવસ પૂરો થયો છે.

આમ ને આમ નિર્દોષ બાળપણ જ ક્યારે પૂરું થઈ ગયું એ જ ખબર ન પડી!

કાશ, પરિવર્તન સંસારનો નિયમ ન હોત!

હવે એ સમય નથી. પેલા ચાના ફ્લેવરવાળા દુધને બદલે લેમન ટી પીવાય છે. ટોસ્ટ તો હજુ મળે છે પણ એમાં હવે મનુકા નથી આવતી. ઓરેંજ કેન્ડીઓ ખાધે જમાના થઈ ગયા. ખબર નથી હજુ મળે છે કે નહીં. ગોળાવાળો હવે લારી લઈને શેરીઓમાં ફરતો નથી. ખાઉગલ્લીમાં ગોળાની દુકાનો ખુલી ગઈ છે. ત્યાં જાતજાતના ગોળા મળે છે. ડ્રાયફ્રૂટ ગોળા, મલાઈ ગોળા, પનીર ગોળા. પણ પેલા 'ઓરેંજ' ગોળા જેવો સ્વાદ એમાં નથી આવતો. બરફ પણ હવે મશીનથી છોલાય છે. સંજવારી નથી નીકળતી. સવારના ઘરકામમાં મદદ માટે આવતાં બેન ઝાડુપોતાં કરી જાય છે, પછી છેક બીજે દિવસે. શહેરોના ફ્લેટમાં તુલસી ક્યારા માટે જગ્યા નથી. પણ હા, ઘરમાં હજુ સંધ્યા ટાણે દીવો થાય છે, હાથપગમોઢું ધોઈને. એઠા મોઢે દીવો ન થાય. માની એ શીખામણ ગાંઠે બંધાયેલી પડી છે.

શયનકક્ષની એક ભીંત પર મેં ફોટોગ્રાફનો કોલાજ બનાવ્યો છે. એમાં મારા જ ફોટામાં હું મને ઓળખી શકતી નથી. એ ભીંત પર દેખાતી અમુક વ્યક્તિઓ હવે નથી. અચાનક સમજાય છે કે એ બધાં એવા લોકમાં ચાલ્યાં ગયાં છે જ્યાં બાળપણ કે ઉંમરની બધી જ અવસ્થા અર્થહીન બની જાય છે. પાછળ માત્ર સ્મૃતિઓ રહી જાય છે. એ સ્મૃતિઓ પણ હવે ધીરે ધીરે ઝાંખી પડી રહી છે અને જ્યારે હું ભુંસાઈ જઈશ ત્યારે મારી સાથે એ પણ ભુંસાઈ જશે. જાણે કદી કશું હતું જ નહીં એ રીતે!

અચાનક ધ્યાન ગયું કે સાંજ પડવા આવી છે. દૂર ક્ષિતિજમાં સૂર્ય અસ્ત થઈ રહ્યો છે. એનો રંગ પણ 'ઓરેંજ' છે. એ અસ્ત થતાં ઓરેંજ સૂરજમાં આંગળી ભરાવી હું ચૂસું છું સૂર્યને કે અસ્ત થવા આવેલા જીવનને!

કવયિત્રીએ કવિતામાં જે ભાવ આલેખ્યાં છે એટલાં બધાં પોતીકાં લાગે છે કે હું મારાં બાળપણમાં પહોંચી ગઈ. કાશ, પરિવર્તન સંસારનો નિયમ ન હોત. તો એ પળો ક્યારેય જુદી ન પડી હોત! વડોદરામાં રહેતા વંદનાબહેને ગુજરાતી સાહિત્યને સરસ મજાની કવિતાઓ સાથે વાર્તાઓ પણ આપી છે.

એમના પ્રકાશિત પુસ્તકો

૧) ઝંખના પરોઢની (વાર્તા સંગ્રહ) - ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ભગીની નિવેદિતા પારિતોષિક પ્રાપ્ત

૨) કોલાઝવર્ક (હિન્દી કાવ્ય સંગ્રહ)

૩) એકડા બગડા આરામ કરે છે (બાળ વાર્તા સંગ્રહ)

૪) પેટ્રો પેટ્રી પમ (બાળ વાર્તા સંગ્રહ)

૫) સમય સાક્ષી છે (હિન્દી કવયિત્રી કાન્તિ કનાટેની હિન્દી કવિતાઓનો ગુજરાતી અનુવાદ)

૬) દર્દપૂર - કથા કાશ્મીરની (કાશ્મીરી લેખિકા ક્ષમા કૌલની હિન્દી નવલકથાનો ગુજરાતી અનુવાદ. ભારતીય જ્ઞાનપીઠ પ્રકાશન.) આ અનુવાદને ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી દ્વારા અનુવાદ શ્રેણીમાં દ્વિતીય પુરસ્કાર પ્રાપ્ત થયું છે.

૭) હું નરસૈંયો નથી (અછાંદસ કવિતા સંગ્રહ)

૮) અંધારાનો રંગ (વાર્તા સંગ્રહ)

ગુજરાતી અને હિન્દી સાહિત્યના અગ્રણી સમાયિકોમાં વંદનાબહેનની કૃતિઓ છપાતી રહે છે. એમને હિન્દી સમાયિક કથાદેશની 'અખીલ ભારતીય લઘુકથા પ્રતિયોગિતામાં દ્વિતીય પુરસ્કાર મળી ચૂક્યો છે. તે ઉપરાંત બુફેટરી નાટ્ય સંસ્થા, થિયેટર મીડિયા પીપલ દ્વારા આયોજિત મોનોલોગ રાઇટિંગ સ્પર્ધામાં પ્રથમ પુરસ્કાર મળ્યો હતો. પ્રેમચંદ સૃજન પીઠ દ્વારા વાર્તા પઠન માટે આમંત્રણ સાથે જ વંદનાબહેન વિવિધ વિષયો પર વક્તવ્ય દઈ ચૂક્યા છે. ગુજરાતી અને હિન્દી બન્ને ભાષા વંદનાબહેનના શબ્દોથી રળિયાત છે.

- અસ્તુ.

કિશન એમ. દાવડા

પાલવ

“હેય મોમ, કમ ઓન. કેચ મી... હા.. હા..”

“પ્રિયા, પ્લીઝ મને હેરાન ના કર. એ ડબ્બો આપને. મારે રસોઈ કરવી છે...” દિવ્યા પ્રિયા પાછળ દોડી રહી હતી.

સોફા પર બેસેલો અંકુશ મા - દીકરીની આ મસ્તીભરી નોકજોકમાં તલ્લીન બની ગયો અને એનો એક હાથ એની મમ્મીનો પાલવ પકડવા લંબાયો.

“અંકુશ, મને કામ કરવા દે. ચાલ જા અહીંથી.” ને માએ પોતાની સાડી ખેંચી.

પોતાના વ્યસ્ત શેડ્યુઅલને કારણે માના અંતિમ દિવસોમાં તેમની સાથે ના રહી શક્યો.

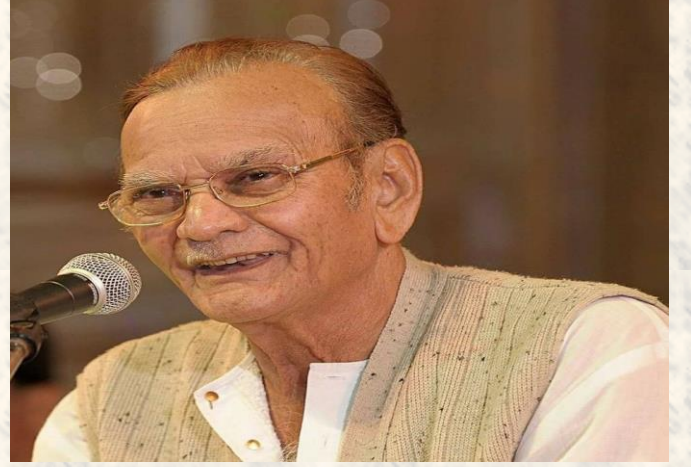
વર્તમાન સમયનું ભાન આવતાં માનો પાલવ તેના હાથમાંથી છૂટ્યો. માના ફોટાને ભીની આંખે એ જોઈ રહ્યો અને દિવ્યા અને પ્રિયા એના લંબાયેલા હાથને...

ડૉ. કાર્તિક શાહ

કચ્છના અબડાસા તાલુકાનું સાંધો ગામ. પિતાની જન્મભૂમિ! જ્યાં પ્લેગ ફેલાયો હતો ત્યારે એક પરિવારના તેરમાંથી અગિયાર માણસોને પ્લેગ ભરખી ગયો. નાના બાળકને લઈને એક સ્ત્રી પહેરે લુગડે મુંબઈ ભાગી.

એનું પાલનપોષણ કર્યું મુંબઈ વસતા કચ્છીઓએ. સ્ત્રીનું નામ તો ક્યાંથી લખાય? પણ પેલું બાળક મોટું થયું અને તે દીકરાનું નામ સર જે. જે. સ્કૂલ ઓફ આર્ટ્સના વિદ્યાર્થી તરીકે નોંધાયું. એ સમય વીસમી સદીના શરૂઆતનાના દોઢ બે દસકનો. સિરામિકના કોર્સ સૌ પહેલા શરૂ થયેલા, તેમાં પહેલો વિદ્યાર્થી સિદ્દીકભાઈ અબ્બાસભાઈ. સિદ્દીકભાઈના પત્નીનું નામ હસીનાબેન. સૌ એને નાનીબેન કહે. આ દંપતીના પરિવારમાં ચાર સંતાનો. અમીનાબહેન, છોટુભાઈ, કરીમભાઈ અને શાહબુદ્દીન. આખું કુટુંબ પછી તો મુંબઈ છોડી થાન આવ્યું. થાનમાં ૧૯૧૩માં પોટરી શરૂ થયેલી. ૧૯૩૪ સુધી સોહરાબ દલાલ નામના પારસી શેઠે પોટરી ચલાવી.

પછી પરશુરામ શેઠે પોટરી લીધી.

થાનગઢમાં બહાર બનેલું પહેલું મકાન 'સિદ્દીક મંઝિલ' ત્યાં જીવન શરૂ થયું. લેટ્રીન ઘરમાં હોય તેવો કોઈને ખ્યાલ જ નહિ. માંદા હોય તે જ ઘરમાં જાય. બાકી બધા તો તળાવે જ જાય. અહીંના બાળકો હાલતાં શીખે અને હારોહાર તરતા પણ શીખે! ગામમાં બે તળાવ. શાહબુદ્દીન માટે ખાવું, પીવું, ને લહેર કરવી - એ બાળપણ. જીવનનો મોટો આનંદ એ તરવું. ઘટાટોપ રાણનું ઝાડ જે આજે પણ છે. ઘેઘુર બે પીપળા હતા. એમાંનો એક પીપળો ગયો ત્યારે આખા ગામે શોક પાળેલો!

મિત્રો અનેક! પરશુરામનગરમાં મિત્રો અને વર્ગના મિત્રો. સુરેશ, આનંદ, રમણીક (૧૭) - ફેબ્રુઆરી-૨૦૨૧ | www.pankhmagazine.com

ત્રિવેદી. દેશનો પહેલો કમ્પ્યુટર નિષ્ણાત સરેશ વિષ્ણુ દેવધર ને લોસ એન્જેલસમાં ઈજનેર છે તે રમણીક. તો નટુ, વનેચંદ, રતિલાલ, પ્રાણલાલ, જશવંત, સુલેમાન.... ભણવામાં બધા આગળ પાછળ પણ ધીંગામસ્તી ને મોજમજામાં ભેગા. શાહબુદ્દીન હોશિયાર નહિ, પણ નાપાસ ન થાય તેવો એવરેજ! ભણવા કરતા ભાઈબંધોને ભેગા થવાનું વધુ મહત્તમ. ઓઝા સાહેબ ગણિતના દાખલ લખતા હોય ને તળાવ પરથી ઠંડો પવન આવતો હોય તો શાહબુદ્દીન ચડે ઝોલે, ને નસકોરા બોલે એવું ઊંઘે!! મહીપતરામ જોશી ડ્રોઈંગ ટીચર, પણ ગુજરાતી વધુ સારું ભણાવે.

શાહબુદ્દીનને જીવનમાં વ્યથા કોને કહેવાય, મિત્રોથી જુદા પાડવાનું દુઃખ કોને કહેવાય એ જ્યારે ભણવા માટે થાન છોડ્યું ત્યારે છેક ખબર પડી! દસ રૂપિયા ઉછીના ખિસ્સામાં લઈ વગર ટિકિટે ભાવનગર જવા રાતની કીર્તિમાં બેઠા ત્યારે મિત્રોની યાદે આંખ ભીની કરાવેલી. લોજમાં ત્રીસ રૂપિયામાં બે ટાઈમનું જમવાનું માસિક બિલ ને ભાઈનું બજેટ બધું થઈને મહિનાનું 20 રૂપિયા! લાંઘણ ખેંચ્યા! આવી જ તંગી એફ. વાય. ની ફી ભરતી વખતે! ભાઈબંધોએ ભેગા થઈને પરશુરામનગરના ઘરના બારીબારણાં રંગાવાનું કામ લીધું, સાંજ પડે સૌ થાકીને

લોથ. કેટલાક તો રોઈ પડતા! રૂપિયા ૧૩૫ મળ્યા, તેમાંથી એફ. વાય.ની ફી ભરીને ચોપડા ખરીદ્યા.

થાનમાં તો કોઈ થોડું ભણે ને લાગે નોકરીએ પરશુરામ પોટરીમાં. શાહબુદ્દીન પણ આમ કરી શકત પણ એક ગાંઠ વાળેલી કે પોટરીમાં નોકરી નહિ કરું! કારણ બહુ સ્પર્શી જાય એવું હતું. પિતાજીએ એકવાર નોકરી છોડ્યા બાદ ફરી અરજી કરી ત્યારે એમને પોટરીએ નોકરી ન આપી, એટલે શાહબુદ્દીને મનમાં ગાંઠ વળી કે મારે આ પોટરીમાં તો ન જ જોડાવું. જીવનનો આ વળાંક આજે સફળતાનાં શિખર સુધી લઈ ગયો છે. એફ વાય પછી ચોટીલા થી છ ગામ દૂર કાબરણ નામનું ગામ. ત્યાં સિત્તેર રૂપિયા પગારથી પ્રાથમિક શિક્ષક થયા. થોડી બચત થઈ એટલે નોકરી છોડી દીધી. બચતમાંથી ઇન્ટરના પુસ્તકો ખરીદ્યા અને ઇન્ટર પાસ કર્યું. આખરે ૧-૨-૧૯૫૮ના રોજ જ્યાંથી ભણ્યા હતા, એજ શાળામાં શિક્ષક થયા. નિમણૂકપત્ર આપતા બી.ટી.રાણા સાહેબે કહેલું કે, “તારા પિતાએ મને નોકરી આપી હતી, ને હું તને નોકરી આપું છું.” (પિતાના અવસાન બાદ આવી ખેલદિલી કોણ બતાવે છે? આજના કળિયુગમાં એ જેના પર વીતી હશે એ ચોક્કસ સમજી શકશે!) પછી તો ઇતિહાસ

અને પોલિટિક્સમાં બી.એ. કર્યું. પ્રાધ્યાપક ઉપેન્દ્ર પંડ્યા અને મનસુખલાલ ઝવેરીના અવાજ હજુ કાનમાં ગુંજે છે. શિક્ષક તરીકે એટલું જ આવડે કે તન્મય થઈને ભણાવવાનું, મેથડની કઈ ખબર ના પડે. એવું રસપ્રદ ભણાવે કે પિરિયડ ક્યાં પૂરો થાય તેની ખબર ન વિદ્યાર્થીને થવી જોઈએ કે ન આપણને. જે વિષય આપે તે બધા જ ભણાવવાના. ગણિત અને ચિત્ર પણ! છોકરાંવની સાથે જ ચિત્રની એલિમેન્ટરી અને ઇન્ટરમિડિયેટની પરીક્ષાય પાસ કરી. તે સમયમાં લીમડીમાં બે શિક્ષકો સ્પેશિયલ કેસમાં આચાર્ય થયા. એક મહિપતસિંહ ઝાલા, અને બીજા શાહબુદ્દીન રાહોડા!

બી.એડ. તો કર્યું છેક ૧૯૬૯માં રાજકોટની પી.ડી. માલવિયા કોલેજમાંથી. ત્યાં એચ. વી. શાહ સાહેબ કહેતા, “શિક્ષક મેથડને અનુસરતા નથી, મેથડ શિક્ષકને અનુસરે છે.” ડો. મનુભાઈ ત્રિવેદી કહેતા, “અંગ્રેજીમાં પાઠ તરીકે નાટક કોઈ લેતું નથી.” શાહબુદ્દીનભાઈએ અંગ્રેજીમાં એકાંકી લખ્યું અને ભજવ્યું પણ ખરું. એ જ વર્ષમાં ‘શિક્ષકનું સર્જન’ અને ‘ઇન્સાનિયત’ પણ લખ્યા. સ્ટેજ સાથે નાતો ઘણો જૂનો, નાનપણમાં ‘બાપુનો ડાયરો’ અને ૧૯૫૬માં પ્રેમશંકર યાજ્ઞિકનું નાટક ‘રખેવાળ’ ભજવેલું.

પરશુરામનગરમાં મોટું સ્ટેજ હતું. બાસઠ વર્ષ ત્યાં ગણેશ ઉત્સવ ઉજવાયો. થાન-મોરબી-વાંકાનેરમાં કાર્યક્રમો થાય.

૧૯૫૭માં ‘સૈનિક’ ભજવ્યું. તેમાં વિશ્વવિખ્યાત ફોટોગ્રાફર સુલેમાન પટેલે ડાન્સ ડિરેક્ટર તરીકે કામ કર્યું. સ્ત્રી પાત્ર વગરના નાટકો લખ્યા અને ભજવ્યા. ‘વનેચંદ ભણતો ત્યારે કંઈ યાદ ન રહે, પણ નાટકમાં મારા ડાયલોગ કડકડાટ મોઢે રાખે!’ શાહબુદ્દીનભાઈ જીવનની રૂડી વાતો આ રીતે વાગોળે છે.

તેર વર્ષ શિક્ષક અને પચ્ચીસ વર્ષ આચાર્ય તરીકે ભરપૂર જીવી જાણનાર શાહબુદ્દીન રાહોડા જીવનનું પરમ સત્ય કહે છે:

“જેમની સંસારમાં વસમી સફર હોતી નથી, એમને શું છે જગત, તેની ખબર હોતી નથી.”

સીક્સ્થમાં પાસ હોય તેને દસ રૂપિયાની સ્કોલરશીપ મળતી. આ સહાયનો ચાલીસ રૂપિયાનો મનીઓર્ડર આવ્યો, ત્યારે એસ.એસ.સી.નું ફોર્મ ન ભરી શકનાર આ કરુણાનો માણસ આજે પણ કેટલાય વિદ્યાર્થીઓની ફી ભરે છે. એકવાર એમની શાળાનો વિદ્યાર્થી વૉલીબૉલના ખેલાડી તરીકે એક ટુર્નામેન્ટમાં બહાર રમવા ગયો હતો ને

અચાનક એને લોહીની ઉલ્ટીઓ થવી શરુ થઇ ગઈ. આયોજકો મૂંઝવણમાં હતા અને એના પિતાજીને અને ઘરવાળાઓને જાણ કરવાનું વિચાર કરતા હતા. ત્યાં પેલો છોકરો બોલ્યો, “મારા આચાર્ય શ્રી શાહબુદ્દીન રાઠોડને જાણ કરો એ બધું જ ગોઠવી લેશે!” શિક્ષકત્વની આ ઊંચાઈ છે! થાનમાં ચોપન વર્ષ નવરાત્રી મહોત્સવનું સઘળું આયોજન કર્યું. સાહિત્ય-શિક્ષણ-સમાજના ધુરંધરો આવ્યા. એક કલાક રામચરિતમાનસ અને પછી ગરબાની રમઝટ.

ભણાવતા. તેમના મોટાભાઈ પ્રખર અધ્યાપક એમ.ટી. બુચ સાહેબ તો રાણા સાહેબને ત્યાં નવેનવ દિવસ રોકાય અને અનુસ્થાન કરે. અઠ્ઠાવીસ વર્ષ થાનમાં અખિલ ગુજરાત વોલીબોલ પાસિંગ ફ્લડલાઈટ ટુર્નામેન્ટનું પણ ભવ્ય આયોજન કર્યું. જીવનનાં આવા આનંદ સામે ભલભલી પ્રસિદ્ધિ અને કીર્તિ પણ પાણી ભરે!” - આવું સહજતાથી કબુલતા શાહબુદ્દીન રાઠોડ માર્મિક હાસ્યના મુઠ્ઠી ઉંચેરા કલાકાર છે.

(વધુ આવતા અંકે...)

“મને એસ.ટી. બુચ સાહેબ અંગ્રેજી

તેજલ શાહ

“અનેક સ્ત્રીઓને જીવનની ચક્કીમાં પીસાતી જોઈ છે. ત્યાગ, મમતા, સહનશીલતા - એવા અનેક ગુણોનું આરોપણ કરીને સ્ત્રીનું શોષણ થતું મેં જોયું છે. હું એવી મહાન થવા નથી માંગતી!”

આ શબ્દો છે વાર્તા-નાયિકા આરોહીના. ઇન્સ્ટન્ટ-યુગમાં આવા વાક્યો અવારનવાર આપણી મુલાકાતે આવતાં રહે છે. સ્વતંત્રતા અને સ્વછંદતા વચ્ચેની ભેદરેખા ઓગળતી જાય છે. પ્રેમ બંધનકારી નથી, એમ લગ્ન વ્યવસ્થા પણ આજીવન કારવાસ નથી. જરૂર છે એમાં રહેલા પ્રેમના વિશુદ્ધ સ્વરૂપને ઓળખવાની.

વેલેન્ટાઈન્સ ડેની ઊજવણી નજીક છે, ત્યારે મને શ્રદ્ધા છે કે આ વાર્તા-સેતુ યુવાપેઠી માટે રાહબર બની રહેશે. વાર્તાકાર નીલમ દોશીએ અત્યાર સુધીમાં પચ્ચીસ પુસ્તકો અને વૈવિધ્યસભર વાર્તાઓ ગુજરાતી સાહિત્યને આપી છે.

વાર્તા-નાયિકા આરોહી, કોલેજની

બિન્ધાસ્ત છોકરી. અનુજ એના પ્રેમમાં છે. ‘તુ નહીં, તો ઓર સહી’ એવા ચીલાચાલુ પ્રેમમાં નહીં. ‘જીના મરના તેરે સંગ’વાળા પ્રેમમાં. અનુજે મૂકેલા લગ્નનાં પ્રસ્તાવને આરોહી નકારી કાઢે છે. કારણ કે એને બંધન નથી જોઈતું. પુરુષપ્રધાન સમાજે નક્કી કરેલા દાયરામાં એ જીવવા નથી માંગતી.

આરોહી એની મા જેવી મહાન બનવા નથી માંગતી. એક ખૂણે બેસીને એ રડવા નથી માંગતી. એને લગ્નની વેદીમાં હોમાવું નથી. પોતાનું સ્વાતંત્ર્ય એને અધિક વ્હાલું છે. પોતે મુક્ત પંખીની જેમ વિહરી શકે, એવા આકાશની એને ઝંખના છે.

આરોહી આવનાર સમયમાં માનસિક રીતે કોઈના ટેકા વગર જીવી શકવાની પણ શારીરિક જરૂરિયાતોનું શું? એ માટે

આરોહી 'લીવ ઈન રિલેશનશીપ' પર પસંદગી ઉતારે છે. આ પર્યાય એની સ્વતંત્રતા અક્ષુણ્ણ રાખી શકશે એવી એને ખાતરી છે. અનુજ સાથેની મિત્રતા પર વિશ્વાસ તો ખરો જ! જરૂર પડ્યે એક સાથે અનુજ એની પડખે ઊભો રહેશે.

બે મહિના બાદ અનુજના લગ્ન લેવાયા. આરોહીને આલોક મળ્યો. “આલોકે કોઈ પૂછપરછ ન કરવી. કોઈ સ્પષ્ટતા ન માંગવી. બે બેડરૂમની સગવડને ક્યારે એક બેડરૂમમાં બદલવી, એનો નિર્ણય એ પોતે જ લેશે.” - એવા ઠરાવ એણે પહેલેથી પસાર કરી દીધેલાં. આરોહીને એની મમ્મી જેવું નહોતું બનવું. કદાચ મમ્મી પણ નહોતું જ બનવું!

એક દિવસ આરોહીની ઓફિસમાં કામ કરતી જેનાને મોડું થયું. આરોહી એને ઘરે મૂકવા જાય છે. જેનાનો પતિ આરોહીને યા કરીને પીવડાવે છે. આરોહી જેનાની દીકરી સાથે રમવામાં વ્યસ્ત છે, ત્યારે જેના અને એના પતિએ ભેગાં મળીને રસોઈ કરી દીધી. કોઈ પુરુષ ઘરકામમાં મદદ કરી શકે, એ વાત એને નવાઈ પમાડી રહી. એનું મન પ્રસન્નતા અનુભવી રહ્યું.

ઘરે આવી ત્યારે આલોક એની મિત્ર ઈલાક્ષી સાથે ટી.વી જોતા ખડખડાટ હસી રહ્યો હતો. આરોહીએ આલોકના રૂમમાંથી

એ હાસ્ય આખી રાત ઝીલ્યું. પ્રસન્નતા ઓઝલ થઈ ગઈ!

બીજે દિવસે સવારે આલોકે હંમેશની જેમ ગુડમોર્નિંગ કર્યું, ત્યારે આરોહી તેની પર વરસી પડી. “કાલે ઈલાક્ષી ક્યાં સુધી રોકાઈ હતી તારા રૂમમાં?”

“અરે, તું તો જાણે મારી પત્ની હો એમ ઊલટતપાસ કરે છે. સોરી, પણ હું તને કોઈ જવાબ આપવા બંધાયેલો નથી.” એટલું કહી આલોક બે દિવસ માટે ઈલાક્ષી સાથે બહારગામ જતો રહે છે.

આટલું ઓછું હોય એમ આલોકનો મિત્ર અંશુલ એની ગેરહાજરીમાં દારૂ પીને ઘરે આવે છે. આરોહીનો હાથ પકડી એને નજીક ખેંચે છે. આરોહી એને જતા રહેવાનું કહે છે. પ્રત્યુત્તરમાં અંશુલ મોટેથી હસીને કહે છે, “તારા જેવી બિન્ધાસ્ત સ્ત્રી આમ.... આઈ એમ રિયલી સરપ્રાઈઝડ... મિત્ર આલોક હોય કે અંશુલ તને શું ફરક પડે?”

આરોહી રડી. અનરાધાર, બરાબર એની મમ્મીની જેમ જ! અચાનક મનમાં અનુજના શબ્દો પડઘાઈ ઊઠયા. “જીવનના કોઈ પડાવે, ક્યારેક ઈચ્છા થાય તો મને સાદ પાડજે.” આરોહીને સાદ દેવાનું મન થઈ આવ્યું. પણ હવે એક દાયકા પછી સાદ દે તોય અનુજ સાંભળશે ખરો? એના સુખી વિવાહિત જીવનમાં એણે સંભાળવું જોઈએ ખરું?

આરોહીનું જીવન આમ એકાકી જ જશે? એના ચહેરા પર કરચલીઓની પાનખર બેસી ચૂકી છે અને આવા મુકામે પહોચ્યાં પછી વસંતની અપેક્ષા રાખવી કેટલી યોગ્ય? પ્રશ્નો તમને સોંપીને હું તો આ ચાલી નવા પ્રશ્નોની શોધમાં. ત્યાં સુધી તમને કોઈ આરોહી મળે તો એને બચાવી લેજો!

ગૌરીશંકર ગોવર્ધનરામ જોશી 'ધૂમકેતુ'

REWINDING...

જુમો ભિસ્તી

આણંદપુરના એ ખૂણામાં ઝૂંપડાં જેવાં માત્ર ત્રણ મકાનો પોતાના દેખાવથી આવતાં જતાંનું લક્ષ ખેંચી રહેતાં. જૂની ખખડધજ આમલી ત્રણે મકાનોને ઢાંકતી, ચારે તરફ ગટરની દુર્ગંધ છૂટતી અને ધૂળના ગોટા ઊડતા. પતરાનાં, પાટિયાનાં અને ગૂણિયાનાં એમ અનેકરંગી થીંગડાં મારેલી ખડકી ખુલ્લી રહેતી. અંદર એક ફાટેલ-તૂટેલ સાદડી પર જુમો ભિસ્તી પોતાનો હોકો ગગડાવતો બેઠો હોય. જુમાએ સોનારૂપાના વાસણથી માંડીને દીકરાની ફૂટેલી હાંડલી સુધી બધા તડકાછાંચડા જોઈ લીધા હતા. જન્મ્યો ત્યારે શ્રીમંત માબાપને ત્યાં એક હાથમાંથી બીજા હાથમાં ફર્યા કરતો. હજી એને સાંભરતું હશે કે પોતે દસ વર્ષનો થયો ત્યારે હાથી પર બેસીને પરણવા નીકળેલો. એ વખતે તેણે શોખ ખાતર એક પાડો પાળેલો. આજ અનેક રંગો જોયા પછી બન્ને જણા - વેણુ અને જુમો - સાથે રહેતા. વેણુ નામ વિચિત્ર હતું, પણ જ્યારે પૈસાની છોળ આંગણે રેલાતી ત્યારે જુમાને અનેક મિત્રો હતા; તેમાંથી કોઈક સાહિત્યરસિક હિંદુ મિત્રે

પાડાને આવું કુમળું - વેણુ જેવું - નામ આપી દીધેલું. પછી તો એ ચાલ્યું. જુમો લક્ષાધિપતિ હતો; ભિખારી બની ગયો. વળી ચડ્યો, પાછો પડ્યો અને આજે છેવટે આ ત્રણ તૂટેલાં ઝૂંપડાંમાં એનો બધો સામાન સચવાઈ રહેતો. એકમાં વેણુ બંધાતો; વચ્ચે બારણું હતું તેમાંથી શેઠ ને નોકર આખો દિવસ એકબીજાની સામે જોઈને બેસી રહેતા; અને ત્રીજા ઝૂંપડાંમાં ઘાસ ભરાતું. અનેક મિત્રો આવ્યા, ગયા, મળ્યા અને ટક્યા. માત્ર જુમો અને વેણુ બાળપણથી આજ સુધી અખંડ રહ્યા હતા.

આજ હવે વેણુની પીઠ ઉપર મોટી મોટી મશક ભરીને જુમો સવારના પાંચ વાગ્યામાં નીકળતો. વેણુની ઘંટડી ધીમે વાગતી હોય ને જુમો એકાદ ગઝલ કે ગીત લલકારતો ચાલ્યો જતો હોય. બારણે

બારણે પાણી ભરી દીધા પછી શેઠ ને નોકર બંને પાછા વળતા. જુમાએ એક પૈસાનાં ગાજર કે બહુ તો ટામેટાં કે ભાજી પોતાના શાક માટે અને બથ ભરીને ગદબ-જેને વેણુ પાછળથી ખાતો આવતો હોય-પાડા માટે લીધાં હોય. બસ, આ હમેશાંની ખરીદી. આ જીવનને આટલું કામ. એથી વધુ ક્યારેય કરવું નહીં. કોઈ વધુ કામ આપે તો લેવું નહીં, ને ધરાક હોય તેમાંથી ઘટે તો બીજાને ધરાક થવા કહેવું નહીં. બપોરથી માંડીને છેક સાંજ સુધી જુમો હોકો ગગડાવ્યા કરતો; અને તેના સંગીતમાં લીન થતો હોય તેમ, પેલો પાડો પણ માખીને ઉડાડવા કાન ફફડાવતો આંખ મીંચીને ઊંઘતો હોય કે જાગતો સૂતો હોય, શેઠ ને નોકર બપોરથી સાંજ સુધી સામસામે એકબીજાને નિહાળ્યા કરતા!

છેક સાંજે બન્ને મિત્રો ફરવા નીકળતા અને નદીના કાંઠા સુધી જઈ પાછા વળતા. વખતે સવારે કામ થોડું હોય તો સવારે પણ નીકળી પડતા.

એક દિવસ સવારે પાંચ વાગ્યે આ પ્રમાણે બન્ને ફરવા નીકળ્યા. જુમાનો વિચાર હતો કે પાડો થોડું ઘણું ચરે તો સારું, પણ વેણુને એમ લાગ્યું કે એમ બહાર ખાતા ફરવું એ ગૃહસ્થાઈનાં લક્ષણ નહીં! એટલે જુમો ખવડાવવાનું કરે તો પણ પાડો રણકીને સામો ઊભો રહે અને “ના, નહીં ખાઉં” એમ સ્પષ્ટ સંભળાવી દે!

અંતે જુમો થાક્યો : “ચાલ ત્યારે, ઘેર

જઈને ખાજે. તને પણ લાડ કરવાની ટેવ પડી છે!”

વિજય થયો હોય તેમ પાડો આનંદમાં રણક્યો. પોતાના પુંછડાને બરડા પર પછાડ્યું ને જુમાની સામે જોઈ કાન ફફડાવી ‘રણક’ કરતોક તે ચાલ્યો. જીતના આનંદમાં પહેલાં તો એ થોડુંક દોડ્યો.

“જો! જો! હવે પાછો વાળું કે ? દોડવાનું છે ?” જુમાએ મોટેથી ઠપકાથી બૂમ પાડી, પણ તે પહેલાં વેણુ તો રસ્તે ચડી ગયો હતો. રસ્તામાં આડે રેલવેની સડક હતી. જરાક ઉતાવળે ચાલતાં, પાડાનો પગ રેલના બે પાટાની વચ્ચે આવી ગયો. પગને કાઢવા તેણે પ્રયત્ન કર્યો, પણ ફોગટ, ધબ દઈને નીચે બેસી ગયો, ને જેમ જેમ પગ કાઢવા પ્રયત્ન કર્યો તેમ તેમ વધારે ને વધારે ભરાતો ગયો. જુમો પાછળ હતો. તે શ્વાસભેર દોડ્યો આવ્યો. તેણે આવીને પાડાનો પગ લઈ આમતેમ મચડ્યો, પણ બધું વ્યર્થ!

આછું અંધારું ને આછો ઉજાસ હતો. થોડે દૂર સિગ્નલનો હાથો નમેલો દેખાતો હતો. જુમાના પેટમાં ધ્રાસકો પડ્યો : “ગાડી આવશે તો!”

તે એકદમ રસ્તા તરફ દોડ્યો. સવારના વહેલા ફરવા નીકળેલા બે શોખીન જુવાનોને તેણે આવતા જોયા. તેમના એ કેક હાથમાં નેતરની સોટીઓ ઊછળતી હતી અને

ખુશનુમા હવા લેવા માથા પરની ટોપીઓ ઉતારી બીજા હાથમાં લઈ લીધી હતી. ગાંડા દોડે તેમ જુમો દોડ્યો.

“એ ભાઈસાબ! મારો વે...મારો પાડો. અબઘડી કપાઈ જશે, જુઓ, પણ જુઓ - પેલા પાટામાં સપડાયો છે!”

બન્ને જણાએ જુમાએ દેખાડ્યું ત્યાં જોયું. કાંઈક કાળું તરફડતું લાગ્યું.

“શું છે?”

“મારો વેણુ - પાડો!”

“ઓહો! ... જા, જા, ફાટકવાળા પાસે દોડ...”

“તમે, માબાપ, ટેકો દો તો પગ નીકળી જાય, જીવ બચે!”

“અમે ? તું દોડ, દોડ, ફાટકવાળાને કહે!”
એમ કહીને એ બન્ને જણા તો ચાલતા થઈ ગયા! જુમો ફાટકવાળા તરફ દોડ્યો, પણ ઘરમાંથી આવતા ઘંટીના અવાજ સિવાય કોઈ માણસ ફરકતું લાગ્યું નહીં. એટલામાં છેટે ગાડીની સિસોટી સંભળાઈ. જુમાએ ચારે તરફ એક નિરાશ દૃષ્ટિ ફેંકી, પણ માણસનું કોઈ હૈયું સરખુંયે જણાયું નહીં. ઝપાટાબંધ સિગ્નલના થાંભલા તરફ દોડ્યો. સાંકળ ખેંચી. ઘંટીના અવાજમાં તેનો સાદ સંભળાય તેમ હતું નહીં! તેણે જોરથી બારણામાં પાટું માર્યું.

“એ કોણ ?”

“એ ચાલો! ભાઈ-બહેન! સિગ્નલ ફેરવો; મારું જનાવર કચરાઈ જશે !”

“ઘેર કોઈ ભાઈમાણસ નથી.” - બસ, આટલા બેદરકાર જવાબની સાથે જ ઘંટી ફરીથી ગાજવા માંડી.

“દોડો! દોડો!... મારું જનાવર કપાય છે !”

જુમાએ હતું તેટલું બળ કરીને ચીસ પાડી; પણ એના કર્કશ પડઘા સિવાય શાંતિ જેવી હતી તેવી જ રહી! જુમાએ આકાશ તરફ જોયું. છેલ્લો તારો આથમતો હતો. અજવાળું વધવાને બદલે ધુમ્મસ પથરાતું હતું. ગાડીનો અવાજ તદન નજીક આવતો હતો. તેણે પોતાની લાકડી ફેંકી દીધી.

“યા પરવરદિગાર!” તેણે મોટેથી બૂમ પાડી.

એટલું બોલીને જુમો એકદમ દોડ્યો. વ્યર્થ મહેનત પછી વેણુ થાકીને હાંફતો પડ્યો હતો. તેની ગોદમાં તે ભરાઈ બેઠો. વેણુએ તેને શાંત રીતે ખંજવાળ્યા કર્યું.

“દોસ્ત! ભાઈ! વેણુ! આપણે બન્ને સાથે છીએ હો!” અને એમ કહીને જુમો છેક તેના પગ પાસે દોડ્યો.

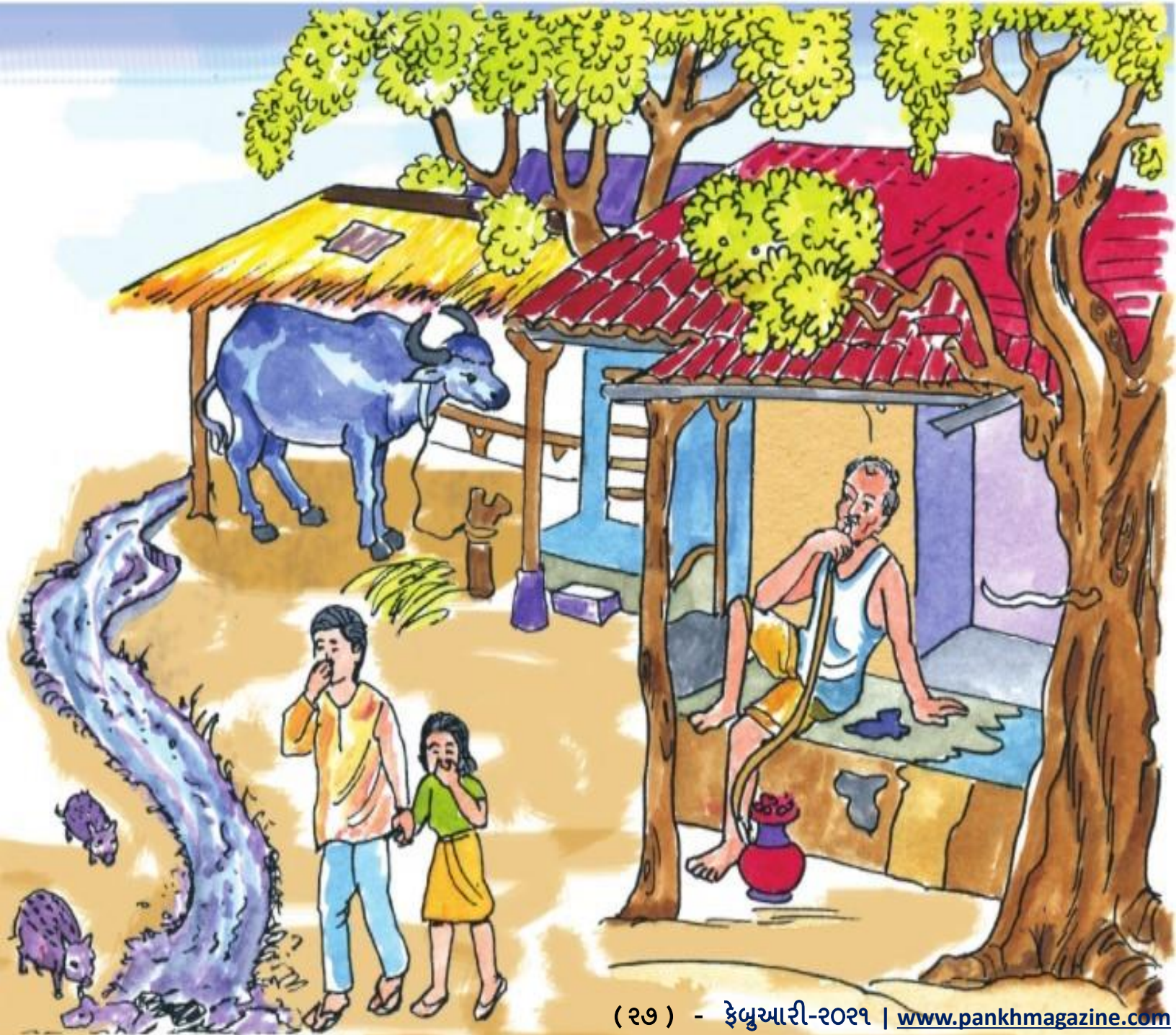
દર પળે ટ્રેનના ધબકારા વધ્યા, સિસોટી પર સિસોટી થઈ. જોશબંધ ફરતાં પૈડાં સંભળાયાં. જુમો વેણુને ભેટી પડ્યો. પણ જેવી

ગાડી છેક પાસે આવી કે તરત જ, પોતે બેભાન થાય તે પહેલાં વેણુએ માથું ઊંચક્યું, અને પોતાના શેઠને બચાવવા એક ઝપાટે માથું મારીને તેને પાટાથી દૂર ફેંકી દીધો!

વેણુ પર થઈને આખી ટ્રેન ચાલી ગઈ, તેના ધગધગતા લોહીના પ્રવાહથી જુમાનું કેડિયું ભીંજાઈ ગયું. તેને કળ વળી ને બેઠો થયો, ત્યારે લોહીના ખાબોચિયામાં ઢંકાયેલા

થોડા છૂટાછવાયા ભાગ સિવાય તેના પ્યારા મિત્ર વેણુનું કાંઈ પણ નામનિશાન રહ્યું ન હતું !

હજી પણ હંમેશાં જુમો સવારમાં જ એકલો, અશાંત, એ રસ્તે ફૂલ લઈને આવતો દેખાય છે, અને એના એક માનીતા પથ્થર પર ફૂલ મૂકીને “વેણુ! વેણુ! વેણુ ...!” એમ ત્રણે બૂમ પાડીને ચાલ્યો જાય છે.

ધર્મેન્દ્ર જોષી

શું આપને ક્યારેય એવું લાગ્યું છે કે દિવસ નાનો પડે છે? દિવસના વિચારેલા કામ પૂરા કરવા કલાકો ઓછા પડે છે? દુનિયાના મોટા ભાગના લોકોને આવો જ અનુભવ થતો હશે. સાચું તો એ છે કે થોડું લાંબુ વિચારીએ તો જીવનની ક્ષિતિજ ઉપર પહોંચેલા લોકોને પણ એવું જ પ્રતીત થતું હશે કે જીવનના સ્વપ્નો પૂરા કરવા માટે આયુષ્યના વર્ષો ઓછા પડ્યા!

એ પણ સાચું છે કે જ્યારે મોટા ભાગના લોકોને હમેશા સમય ઓછો પડે છે ત્યારે આપણાં ધ્યાનમાં એવા ઘણા બધા લોકો હોય છે કે જે સતત ખૂબ ઓછા સમયમાં અથવા ઉપલબ્ધ સમયમાં ઘણા બધા કામ પૂરા કરી લેતા હોય છે અથવા ઘણું બધું હાંસલ કરી લેતા હોય છે અને આપણને આશ્ચર્ય પમાડી દેતા હોય છે. જો એવા લોકો ઓછા સમયમાં કે એક જ જન્મમાં આટલું કરી શકતા હોય, તો આપણે પોતાને એ પ્રશ્ન પુછવો જ રહ્યો કે, “મને હમેશા સમય કેમ ઓછો પડે છે?”

ખરેખર તો જવાબ બહુ સહેલો છે,

મને મારો જ પ્રશ્ન

પ્રશ્ન ૧૦: મને હંમેશા સમય

કેમ ઓછો પડે છે?

‘આપણે આપણાં સમયના ઉપયોગનું યોગ્ય આયોજન કરતાં નથી’ – ના કલાકોનું, ના જીવનનું. જીવનનું આયોજન અને સમયનું સંચાલન કરવું ખૂબ જ જરૂરી છે, અને એ ફક્ત આવડત જ નહીં, કળા છે. આખા જીવન ઉપર દ્રષ્ટિ રાખી આજની ઘડીમાં કાર્ય કરવું એ આ કળામાં સફળતાની ચાવી છે.

જીવનનો ધ્યેય ખુશી છે. આપણી ખુશીની વ્યાખ્યા પ્રમાણેની ખુશી મેળવવા માટે જીવનના અલગ અલગ તબક્કે કરવાના કાર્યોને લાંબા ગાળા, મધ્યમ ગાળા અને ટૂંકા ગાળામાં વિભાજિત કરી તે માટે કરવાની તમામ ક્રિયાઓનું આયોજન કરવું જરૂરી છે અને સમયાંતરે તેની

સમીક્ષા કરતાં રહેવું જરૂરી છે જેથી આપણાં નિયંત્રણ બહારના સંજોગોમાં પસાર થતાં, આપણે જીવનધ્યેયથી વિચલિત કે વિમુખ ના થઈ જવાય. દાખલા તરીકે, જીવનધોરણ નિભાવવા જરૂરી વસ્તુઓ ખરીદવા જોઈતા પૈસા કમાવા, જે કામ કરવું પડે તેમાં ઉંમર પ્રમાણે હોદ્દાની અને પગારની પ્રગતિ થવી જોઈએ તેનો અંદાજ બનાવવો પડે અને તે માટે જેટલા કલાક કામ કરવું પડે, જેવા વાતાવરણમાં કામ કરવું પડે તે માટે મનથી અને તનથી સજ્જ થવું પડે. ઉપરાંત તેવું કામ કરી શકીએ તેના માટેની આવડત કેળવવા જે પ્રકારનું શિક્ષણ મેળવવું પડે તેનું પણ આયોજન કરવું પડે.

આવું આયોજન જીવનમાં ખુશી મેળવવાના દરેક આયામ જેવા કે તંદુરસ્તી, પરિવાર, સંબંધો, શોખ, વિગેરે.. અંગે લાંબા ગાળા માટે, મધ્યમ ગાળા માટે, અને ટૂંક ગાળા માટે યોગ્ય આયોજન કરવું પડે. જ્યાં સુધી આવું આયોજન અને લક્ષ્યાંકો નક્કી ના થાય ત્યાં સુધી રોજના અને જીવનના સમયનું સફળ આયોજન કે સંચાલન થઈ જ ના શકે.

આ આયોજન કરતી વખતે સમજવું જરૂરી છે કે ખરેખર જીવનના બધા સ્વપ્નો પૂરા કરવા આપણી પાસે કેટલો સમય છે?

એક આયખાનો. પરંતુ, દિવસના ૨૪ કલાકમાંથી ૮ કલાકની ઊંઘ ગણીએ, જેમાં આપણે કોઈ ઉત્પાદક પ્રવૃત્તિ કરતાં નથી, તો નોંધ કરવી રહી કે આયખાનો ત્રીજો ભાગ આપણે ઊંઘીએ છીએ, જે કોઈ કામનો નથી. સ્વપનાઓ પૂરા કરવા કમાવાના નાણાની વાત કરીએ તો સમજવું રહ્યું કે બાળપણના ભણતરના વર્ષો સામાન્યતઃ સંપૂર્ણ નકામા. દિવસના ઊંઘ પછી વધતાં કલાકોમાં સરેરાશ ૮ કલાક જ અર્થોપાર્જનની પ્રવૃત્તિ. એમાં પણ

રજાના દિવસો, તહેવારો, માંદગી, મોજશોખ પાછળ ખર્ચાતો સમય ગણીને કાઢી નાખીએ તો દરેક વ્યક્તિના જીવનની ઉંમરના વર્ષોમાંથી કેવળ ૧૦-૧૨ વર્ષનો સમય જ કમાવા મળે જેમાં આખી જીંદગી માટે અને પરિવારના જતન માટે કમાવું પડે અને સાચવવું પડે. અને એટલે જ દરેક વ્યક્તિએ પોતાના જીવનના સ્વપનોના સાપેક્ષમાં ઉંમરના દરેક તબક્કે તે સ્વપ્નો સાકાર કરવા માટે જરૂરી

કરવાના કાર્યો, ક્રિયાઓ અને પ્રયત્નોનું યોગ્ય આયોજન કરવું ખૂબ જરૂરી છે અને તેની સતત સમીક્ષા કરતાં રહેવું ખૂબ જરૂરી છે.

આ આયોજન કર્યા બાદ, આપણે નક્કી કરેલ ધ્યેય અને તેને પામવાના સમયગાળાના નક્કી કરેલા લક્ષ્યાંકોને વળગી રહેવું ખૂબ જરૂરી છે. જો આપણાં કાર્યોને પછી માટે પાછા ઠેલતા રહીશું તો સંપૂર્ણ આયોજન બગડી જશે. જો આપણાં ધ્યેય અને લક્ષ્યાંકો માટે આપણે કટિબદ્ધ નહીં રહીએ તો પણ તેને નક્કી કરેલ સમયે પૂર્ણ નહીં કરી શકીએ અને તે સંજોગોમાં પણ આપણે આપણાં આયોજનને પાળી નહીં શકીએ. એટલે દરેક વ્યક્તિએ પોતાનો રોજનો સમય ક્યાં અને કેવી રીતે વ્યતીત થાય છે તે બાબતે જાગૃત રહેવું ખૂબ જરૂરી છે. શું આપણી દરેક પ્રવૃત્તિ કે કાર્ય આપણાં જીવન ધ્યેયને પરિપૂર્ણ કરવાના પથ ઉપરના છે અને તેના લક્ષ્ય તરફ લઈ જાય છે? શું આપણે કોઈ બિનજરૂરી કાર્યમાં આપણો સમય વ્યતીત કરીએ છીએ? શું કોઈ પ્રવૃત્તિમાં આપણો સમય જરૂર કરતાં વધારે જાય છે? શું આપણે જાણીએ છીએ કે આપણે ક્યાં સમય બરબાદ કરીએ છીએ? જીવનભરના આટલા મોટા સ્વપ્નો સાકાર કરવા માટે જો આખા આયખામાંથી

થોડો જ સમય અસરકારક રીતે મળતો હોય તો શું આપણને સમય બરબાદ કરવો પાલવે? પોસાય?

અત્યારના સંજોગોમાં મોટા ભાગના લોકોનો સૌથી વધારે સમય વેડફાય છે - મોબાઈલ પર. અર્થ વિનાના મેસેજ, જીવનમાં કદી કોઈ ઉપયોગમાં ના આવે તેવી મોબાઈલ એપ, ફોટા અને તેના ઉપર સંવેદના વિનાના પ્રતિભાવ. મોબાઈલની જેમ જ ટેલિવિઝનની લત પણ એટલો જ સમય વેડફે. જ્ઞાનવર્ધક, પ્રેરણાત્મક, આધ્યાત્મિક, જીવનની સમજણ આપતા, સમાજની પરિસ્થિતિ બાબતે જાગૃતિ ફેલાવતા અને વૈશ્વિક સ્તરની ખબર આપતા કાર્યક્રમો જોવાના બદલે મોટા ભાગના લોકો મગજને વિકૃત બનાવતા કાર્યક્રમો અને ચલચિત્રો જોવામાં સમય વિતાવતા હોય છે. જીવનના બહુ અગત્યના તબક્કે સમય તો નષ્ટ થાય જ છે, પણ સાથે સાથે મગજ પણ નકારાત્મક અને અતિ મહત્વાકાંક્ષી અવાસ્તવિક વિચારો તરફ વળે છે. અને સરવાળે જીવનમાં મુશ્કેલીઓ જ ઊભી થાય છે. આવી જ રીતે જીવનનો ખૂબ સમય લઈ જાય છે - અન્ય લોકોની ‘પંચાત’ કે ‘ચોવટ’. પેલો આવો છે, પેલી આવું કરે છે, આણે આવું કીધું, એણે જે કર્યું એનો મતલબ આવો જ થાય, નક્કી આવું જ

એના મનમાં હશે.. વિગેરે વિગેરે. પોતાના જીવન, વર્તન, વ્યવહાર ઉપર ધ્યાન આપીને તેને પોતાના જીવન ધ્યેયની દિશામાં આગળ ધપાવવાના જાગૃત પ્રયત્ન કરવાના બદલે આપણે અન્યોના વિચાર, વાણી અને વર્તન જોઈને તેના ઉપર ટિપ્પણી કરી, તે બાબતે નાહક ચર્ચાઓ કરી, ક્યારેક તો તે ટિપ્પણીઓ બાબતે કોઈ ત્રાહિત વ્યક્તિ સાથે ઝઘડીને આપણાં સમયનું કાચદેસર ખૂન કરીએ છીએ.

જરૂર કરતાં વધારે ઊંઘ, આળસ, નિરુત્સાહી રીતે કામ કરવાની આદત, હંમેશા બીજા પાસે આપણું વધારે કામ કરાવી લેવાની વૃત્તિ, ખોટા સમયે કામ ખોટા કામ કરવા, છેલ્લી ઘડી ના આવે ત્યાં સુધી કોઈ કામ ના કરવું - આ આપણાંમાંના મોટા ભાગના લોકોનો સ્વભાવ બની ગયો છે. અને પછી આપણને પ્રશ્ન થાય કે, “મને કેમ હંમેશા સમય ઓછો પડે છે?”

રોજના સમયનું અને કરવાના કામનું આયોજન કરવા માટે ચોક્કસ ટાઇમટેબલ બનાવવું જરૂરી છે. પણ પહેલા રોજ રાત્રે સૂઈ જતાં પહેલા દિવસ દરમ્યાન આપણે સમયનો શું ઉપયોગ-દુરુપયોગ કર્યો એની નોંધ બનાવવી જરૂરી છે. તેનાથી આપણે સમય ક્યાં વેડફ્યો એ

ધ્યાનમાં આવશે. કયું કામ કેટલો સમય લઈ ગયું અને તે યોગ્ય હતું કે નહીં તે ખબર પડશે. સાથે જ રાત્રે સૂતા પહેલા બીજા દિવસે કરવાના કામનું લિસ્ટ બનાવી તેને ક્રમ પ્રમાણે ગોઠવી દેવું જોઈએ. સવારે ફરી તેને યાદ કરી દરેક કામ શરૂ કરવા અને પૂરું કરવા માટેનો ચોક્કસ સમય નક્કી કરી દેવો જોઈએ, જેથી ક્યારેક અચાનક વચ્ચે કરવાના આવતા ફરજિયાત કામ માટે સમય ફાળવવામાં સરળતા રહે અને પહેલેથી અગત્યતા પ્રમાણે ગોઠવેલા કામ પણ પૂર્ણ કરી શકાય. આમ દિવસ દરમ્યાન કરવાના દરેક કામને તેની અગત્યતા અને તાકીદ પ્રમાણે ગોઠવવાની આદત પાડવી જોઈએ અને દિવસના અંતે તે ટાઇમટેબલની સમીક્ષા કરવી જ જોઈએ. થોડા દિવસ આવો અમલ કરવાથી તે આદત બની જશે અને પછી આપોઆપ જ બધું સમયે થઈ જશે.

પોતાના જીવનના અને દિવસના સમયનું સંચાલન કરવું આપણાં જ હાથમાં છે. ખૂબ સફળ વ્યક્તિઓ પોતાના સમયનો ભરપૂર સદુપયોગ કરે છે, જે પોતાના સમયનો દુરુપયોગ કરે છે તે જીવનમાં નિષ્ફળ રહે છે. પરંતુ સદુપયોગ કે દુરુપયોગ એ વ્યક્તિગત જીવનધ્યેયના સાપેક્ષમાં છે. કોઈ બીજાની દિનચર્યા

જોઈને તે પ્રમાણે જીવન જીવવા જઈએ તો જીવન તો નીકળી જશે પરંતુ આપણાં સ્વપ્નો પૂર્ણ નહીં થાય, આપણાં પ્રયત્નોથી બીજાના જીવન-સ્વપ્નો જરૂર સિદ્ધ થશે અને આપણે આપણાં માટે સતત સમય શોધતાં જ રહીશું. એક વાર વિતેલો સમય

પાછો આવતો નથી એ વાત આપણે સૌ જાણીએ છીએ. પોતાના જીવન માટે મળેલો સમય જ ‘પોતાનો’ છે, બીજું કંઈ જ ‘પોતાનું’ નથી તે સમજી, સમયની કદર કરતાં શીખીએ.

શીતલ ગઢવી

Connecting... કવિતા

ગઝલ

ઊંઘ આવી ને જરાં આડી પડી.
ભૂલ મારી એ જ બહુ ભારી પડી.

શોધતા આવ્યા હતા સ્મરણો મને,
પણ હું એને પામવા મોડી પડી.

નહિ ઉગે સ્વપ્નેય કો' સૂરજ કદી
જ્યોતિષોની વાત જો સાચી પડી.

ઝાંઝવા સાથે કરી સરખામણી,
સૌ ઝરણની વેદના જાગી પડી.

એક ટીપું ભોંય પર સુખનું ઢબ્યુ,
ને કીડીઓ તુર્ત ત્યાં ચોંટી પડી.

પંખ e-magazine

સ્વકેન્દ્રીથી સમકેન્દ્રી વિશ્વ તરફની ઉડાન

લેખ/વાર્તા/માઈક્રોફિક્શન/કવિતા મોકલવા માટે

- (૧) માત્ર શ્રુતિ ગુજરાતી ફોન્ટમાં 'Word File Format'માં ટાઈપ કરી ભાષા અને જોડણીની ભૂલો ચકાસી રચના મોકલવી. ભાષાશુદ્ધિ અને જોડણીમાં જો વધુ ભૂલો હશે તો કૃતિ સ્વીકારવામાં આવશે નહિ, જેની નોંધ લેવી. ગુજરાતી લખાણના બધા નિયમો પળાય એ સૌથી પાયાની જરૂરિયાત છે.
- (૨) કોઈ પણ ઓનલાઈન કે ઓફલાઈન પ્લેટફોર્મ પર અપ્રકાશિત હોય, એવી જ કૃતિ મોકલવી. કૃતિ સ્વરચિત અને મૌલિક હોવી જોઈએ.
- (૩) કૃતિમાં મોટેભાગે ગુજરાતી જ ટાઈપ કર્યું હોય એ જરૂરી છે. અમુક શબ્દો ગુજરાતી, હિન્દી અથવા સંસ્કૃત ભાષામાં ટાઈપ કરેલા ચાલશે. પણ એ શક્ય હોય ત્યાં સુધી ઓછા રાખવા. જેથી સમરસતા સચવાઈ રહે.
- (૪) કૃતિ માત્ર મેઇલ દ્વારા જ સ્વીકારવામાં આવે છે. અમારું મેઇલ-એડ્રેસ આ મુજબ છે: pankhemagazine@gmail.com
- (૫) કૃતિ મેઇલ કર્યા પછી જો સિલેક્ટ થશે તો જાણ કરવામાં આવશે.
- (૬) 'પંખ' બિન-વ્યવસાયિક મેગેઝીન હોવાથી અમારા તરફથી કોઈ પણ પ્રકારનો પુરસ્કાર આપવામાં આવતો નથી.
- (૭) તમે મોકલેલી કૃતિ-સ્વીકારનો અંતિમ નિર્ણય 'પંખ'ની ટીમનો રહેશે.

આપને આ અંક કેવો લાગ્યો, એના વિશે થોડો સમય કાઢીને આપના પ્રતિભાવો અવશ્ય આપજો.

<https://wa.me/916355953355>

टीम 'पंख'

याज्ञिक वधासिया

केयूर दुधात

मनोरी शाह

अनंत गोहिल

विरल जोशी

इलेझा अगवान

सहभागी पांखो

धुविल चोडवडीया

मिहिर गेडीया

આ અંકમાં સહભાગી કલમો

ધૂમકેતુ
રાજુલ ભાનુશાલી
ડૉ. કાર્તિક શાહ
હીરલ વ્યાસ
ધર્મેન્દ્ર જોષી
ડૉ. રંજન જોષી

તેજલ શાહ
બંસરી જોષી
શીતલ ગઢવી
કિશન એમ. દાવડા
પ્રતીક બારોટ

ફોટોગ્રાફી

દિવ્યેશ બંધિયા (ફન્ટ કવર)

<https://instagram.com/50.mmmagic?igshid=102lrmqh4zf12>

ધવલ પરમાર (બેક કવર)

https://instagram.com/phir_se_udd_chalaa?igshid=11111ck6hu9rj

